

TITI
LIVII
HISTORIARUM
AB URBE
CONDITA,

DECAS PRIMA,

COLONIÆ AGRIPPINÆ,

Anno 1730.

TITULVS
HISTORIARVM
AB URBE
CONDITA
DECAS PRIMAE

COLONIAE AGRICOLA

DECADIS

PRIMÆ

ARGUMENTUM.

Romanorum, eorumque urbis Origo, ab ipsis Trojani belli temporibus repetita describitur, gesta que usque ad Annum Urbis conditæ 244. quo Monarchicum Regum Imperium mutatum est in populare & Aristocraticum.

PRÆFATIO.

Acturusne opera pretium sim, si à primordio urbis res populi Romani perscripserim, nec satis scio: nec si sciam, dicere ausim. quippe qui cum veterem, tum vulgatam esse rem videam, dum novi semper scriptores, aut in rebus certius aliquid allaturos se, aut scribendi arte rudem vetustatē superaturos credunt. Utcunq; erit, iuvabit tamen rerum gestarum memoria principis terrarum populi pro viril: parte & me ipsū consuluisse. Et si in tanta scriptorum turba, mea fama in obscuro sit, nobilitate ac magnitudine eorum, qui nomini officient meo, me consolet. Res est præterea & immensi operis, ut quæ supra septingentesimum annum repetatur: & quæ ab exiguis profecta in itis, eò creverit, ut jam magnitudine laboret suâ: & legentium plerisq; haud dubito, quin primas

DEC PRIMÆ

or. proximaq; iibus, minus prabitura vo-
 luptatibus ad hac nova, quibus jam
 pria. viciis populi vires se ipse conficiunt.
 Ego tra hoc quoque laboris premium petam, ut
 me à conspectu malorum, qua nostra tot per annos
 vidit etas, tantisper certe, dum prisca illa tota mente
 repeto, avertam, omnis expers cura, qua scribentis
 animum, et si non flectere à vero, sollicitum tamen ef-
 ficere possit. Qua ante conditam condendamve ur-
 bem, Poëticis magis decora fabulis, quam incorrup-
 tis rerum gestarum monumentis traduntur, ea nec
 affirmare, nec refellere in animo est. Datur hac ve-
 nia antiquitati, ut miscendo humana divinis, pri-
 mordia urbium angustiora faciat. Et si cui populo
 licere oportet consecrare origines suas, & ad deos re-
 ferre authores: ea belli gloria est Populo Ro. ut cum
 suum, conditorisq; sui parentem Martem potissimum
 ferat: tam & hoc gentes humana patiantur equo ani-
 mo, quam imperium patiuntur. Sed hac & his simi-
 lia, utcunque animadversa aut estimata erunt, haud
 in magno equidem ponam discrimine. Ad illa mihi
 pro se quisque alacriter intendat animum, qua vita,
 qui mores fuerint: per quos viros, quibusq; artibus,
 domi militiaq;, & partum & auctum imperium sit:
 labente deinde paulatim disciplinâ, velut dissidentes
 primo mores sequatur animo: deinde ut magis ma-
 gisq; lapsi sint: tum ire coeperint precipites, donec ad
 hac tempora, quibus nec vitia nostra, nec remedia pati
 possumus, perventum est. Hoc illud est præcipue in
 cognitione rerum salubre ac frugiferum, omnis te
 exempli documenta in illustri posita momento in-
 tueri:

Urbi-
 um pri-
 mordia
 cur ad
 Deos
 refe-
 rantur.

Utili-
 tas hi-
 storiae
 Rom.
 Reip.
 laus.

LIBER I.

tueri : inde tibi tuaq; reipu. e quod imiter.
 as : inde foedum inceptu , foed. , qu ites.
 Ceterum aut me amor negotii suscep. i , nul-
 la unquam respublica nec major, nec sanctior, c bo-
 nis exemplis ditior fuit : nec in quam tam se aava-
 ritia luxuriaque immigraverint : nec ubi tantus, ac
 tam diu paupertati ac parsimonia honos fuerit : adeo,
 quanto rerum minus, tanto minus cupiditatis erat.
 Nuper divitia avaritiam, & abundantes voluptates
 desiderium per luxum atque libidinem pereundi per-
 dendiq; omnia invexere. Sed querela ne tum quidem
 grata futura, cum forsitan necessaria erunt: ab initio
 certe tanta ordiendae rei absint, cum bonis potius om-
 nibus votisq; ac precationibus deorum dearumq;, si
 ut Poetis, nobis quoque mos esset, libentius incipere-
 mus, ut orsis tanti operis successus prosperos darent.

LIBER PRIMUS.

JAM primum omnium satis constat, Troja capta Ante-
 in ceteros sevitum esse Trojanos, à duobus, Aenea non.
 Antenoreq;, & vetusti jure hospitii, & quia pacis
 reddendaq; Helena semper authores fuerant, omne jus
 belli Achivos abstinuisse. Casibus deinde variis An-
 tenorem cum multitudine Henetum, qui seditione ex
 Paphlagonia pulsus, & sedes, & ducē, rege Pylemene ad
 Trojam amisso, querebant, venisse in intimum maris
 Adriatici sinum: Euganeisq;, qui inter mare alpesq;
 incolebant, pulsus, Henetos Trojanosque eas tenuisse
 terras: & in quem primum egressi sunt locum, Troja
 vocatur: pagoq; inde Troja nomen est: gens universa Veneti.
 Veneti appellati, Aeneam ab simili clade domo profu- Aeneas.

DEC. PRIMÆ

U. S. A. ad majora rerum initia ducentibus fatis primo in Macedoniam venisse : inde in Siciliam quærentem, *loc. ætæ* ætæ : ab Sicilia, classe Laurentem agrum venisse. Troja & huic loco nomen est, ibi egressi Trojanæ, ut quibus ab immenso prope errore nihil præter arma & naves superesset, cum prædam ex agris agerent, Latinus Rex Aborigineſq; qui tum ea tenebant loca, ad arcendam vim advenarum, armati ex urbe atque agris concurrunt. Duplex exinde fama est. Alii pralio victum Latinum pacem cum Aenea, deinde affinitatem junxisse tradunt, alii, cum instructæ acies constitissent, prius quam signa canerent, processisse Latinum inter primores, ducemq; advenarum evocasse ad colloquium : percontatum deinde, qui mortales essent, unde, aut quo casu profecti domo, quidve quærentes in agrum Laurentem exissent, postquam audierit, multitudinem Trojanos esse : ducem Aeneam, filium Anchisæ & Veneris, crematâ patriâ & domo profugos, sedem condendâq; urbi locum quæreret. & nobilitatem admiratum gentis viriq; & animum vel bello vel paci paratum, dextera datâ fidem futura amicitia sanxisse. Inde fœdus ietum inter duces, inter exercitus salutationem factâ, Aeneam apud Latinum fuisse in hospitio. Ibi Latinum apud penates deos domesticum publico adjunxisse fœdus, filia Aenea in matrimonium data, ea res utiq; Trojanis spem affirmat, tandem stabili certâq; sede finiendi erroris oppidum condunt. Aneas ab nomine uxoris Lavinium appellat. Brevi stirps quoq; virilis ex novo matrimonio fuit, cui Ascanium parentes dixere nomen. * Bello deinde Aborigenes Trojanæ-

Lavini-
 um con-
 dicitur,

LIBER I.

Trojanique simul petiti. Turnus rex Rutulorum, cui Turnus
 pacta Lavinia ante adventum fuerat, pre-
 latum sibi advenam agrè patiens, simul Æn. a La-
 tinoque bellum intulerat. Neutra acies leti ex eo
 certamine abiit, victi Rutuli: victores Aborigines
 Trojanique, ducem Latinum amisere. Inde Turnus
 Rutulique diffisi rebus, ad florentes Hebruscorum
 opes, Mezentiumque eorum regem confugiunt, qui Mezen-
 Cere opulento tum oppidi imperitans, jam inde ab tius.
 initio minimè latus nova origine urbis. Et cum nimis
 plus quam satis tutum esset accolis, rem Trojanam
 crescerera: us, haud gravatim socia arma Rutulis
 junxit. Aeneas adversus tanti belli terrorem, ut
 animos Aboriginum sibi conciliaret, ne sub eodem Latini.
 jure suum, sed etiam nomine omnes essent, Latinos
 utramque gentem appellavit, nec deinde Aborigi-
 nes Trojanis studio ac fide erga regem Æneam ces-
 sere, fretusque his animis coaliscentium indies ma-
 gis auctorum populorum Aeneas, quonquam tanta
 opibus Hebruria erat, ut jam non terras solum, sed
 mare etiam per totam Italia longitudinem ab Al-
 pibus ad fretum Siculum fama nominis sui imple-
 set: tamen cum moenibus bellum propulsare posset,
 in aciem copias eduxit. Secundum inde praelium La-
 tinis, Aeneas etiam ultimum operum mortalium
 fuit. Sicut est, quem unquam eum dici jus fasque est, su-
 per Numicum flumen: Jovem indigetem appellant.
 * Nondum maturum imperio Ascanius Aeneas filius
 erat, tamen id imperium ei ad puberem etatem in
 columne mansit: tantisper tutelam muliebri (tanta in-
 dolens in Lavinia erat) res Latina, et regnum avi-
 tum paternumque puero stetit. Haud nihil ambigam

DEC PRIMÆ

(qui immerito eteterem pro certo affirmet?)
 hiccine ^{ascanus}, an major quàm hic, Creüsa
 matre ^{io incolumi natus}, comesque inde paterna fu-
 ga, qu. Iulum eundem Iulia gens authorem nomi-
 nis sui nuncupat. Is Ascanius, ubicunque ^{est} qua-
 cunque matre genitus (certe natum Aenea con-
 stat) abundante Lavinii multitudine florentem
 iam, (ut tum reserant, atque opulentam urbem
 matri, seu noverca reliquit: novam ipse aliam sub
 Albano monte condidit: quæ ab situ porrecta in dor-
 so urbis longa Alba appellata. Inter Lavinium ^{est}
 Albam longam coloniam deductam triginta ferme
 interfuere anni, tantum tamen opes creverant, ma-
 ximè fufis Hetruscis, ut ne morte quidem Aenea,
 nec deinde inter muliebrem tutelam rudimentumque
 primum puerilis regni movere arma, aut Mezen-
 tius Hetruscique, aut ulli alii accolæ ausi sint. Pax ita
 convenerat, ut Hetruscis, Latinisque fluvius Albula,
 quem nunc Tyberim vocant, finis esset. Sylvius de-
 inde regnat Ascanii filius, casu quodam in sylvis na-
 tus, is Aneam Sylvium creat: is deinde Latinum
 Sylvium, ab eo colonia aliquot deducta, Prisci La-
 tini appellati, mansit Sylvius postea omnibus cog-
 nomen, qui Alba regnarunt. Latino Alba ortus,
 Alba Atys, Ati Capys, Capy Capetus, Capeto Tybe-
 rinus, qui in trajectu Albula amnis submersus, ce-
 lebre ad posteros nomen flumini dedit. Agrippa inde
 Tyberini filius, post Agrippam Romulus Sylvius à
 patre accepto imperio regnat. Aventino fulmine
 ipse ictus, regnum per manus tradidit, is sepultus
 in eo colle, qui nunc est pars Romana urbis, cogno-
 men collis fecit. Proca deinde regnat, is Numitorem
 atque

Alba
 longa
 condi-
 tur.

LIBER I.

atque Amulium procreat: Numitori, qui stirpis ma-
 ximus erat, regnum vetustum. Sibi se ge- s legat,
 plus tamen vis potuit, quam voluntis patris aut ve-
 recundia atatis, pulso fratre, Amulius re nat, ad-
 dit sceleri scelus, stirpem fratris virilem interimit:
 fratris filia Rheæ Silvia per speciem honoris, cū
 Vestalem eam legisset, perpetua virginitate spem
 parvis adimit. Sed debebatur (ut opinor) fatis tan-
 ta origo urbis, maximique secundum deorum opes
 imperii principium. Vi compressa Vestalis, cū ge-
 minum partum edidisset, seu ita rata, seu quia deus
 author culpa honestior erat, Martem incerta stirpis
 patrem nuncupat sed nec dii, nec homines aut ip-
 sam, aut stirpem à crudelitate regia vindicant, sa-
 cerdos vincta in custodiam datur: pueros in proflu-
 entem aquam mitti iubet. Sorte quadam divinitus
 super ripas Tyberis effusus lenibus stagnis, nec adiri
 usquam ad justum cursum poterat amnis, Et posse
 quamvis languida mergi aqua infantes, spem fe-
 rentibus dabat. Ita velut aefuncti regis imperio, in
 proxima alluvie ubi nunc ficus Ruminalis est (Ro-
 mularem vocatam ferunt) pueros exponunt. Vaste-
 tum in iis locis solitudines erant. Tenet fama, cū
 fluitantem alveum quo expositi erant pueri, tenuis
 in sicco aqua destituisset, lupam sitientem ex mon-
 tibus qui circa sunt, ad puerilem vagitum cursum
 flexisse: eam summissas infantibus adeo mitem præ-
 buisse mammæ, ut lingua lambentem pueros magi-
 ster regii pecoris invenerit: (Faustulo fuisse nomen
 ferunt) ab eo ad stabula Laurentie uxori edu-
 candos datos. Sunt qui Laurentiam vulgato cor-
 pore lupam inter pastores vocatam putent: inde

DEC. RIMÆ

ula ac miracu latum. Itageniti, ita edu-
 cati, cū mū it atas, nec in stabulis, nec
 ad pecor , venando p r agrare saltus. Hinc ro-
 bore co ribus animi que sumpto , jam non feras
 tantum jnsistere, sed in latrones præda onustos im-
 petum facere, pastoribusque raptæ dividere: Et cum
 his crescente indies grege juvenum, ferias ac jocos
 celebrare. * am tum in Palatino monte Lupercal
 hoc fuisse ludicrum ferunt, Et à Palanteo urbe Ar-
 cadia Palantium, deinde Palatinum montem ap-
 pellatum, ibi Evandrum, qui ex eo genere Arcadum
 multis ante tempestatibus ea tenuerat loca, solenne
 allatum ex Arcadia instituisse, ut nudi juvenes Ly-
 ceum Pana venerantes, per luxum atque lasciviam
 currerent, quem Romani deinde vocarunt Inuum.
 hu c deditis ludicro, cū solenne votum esset, insidia-
 tos ob iram prædæ am sse latrones, cū Romulus vi-
 se defendisset, Remum cepisse: captum Regi Amu-
 lio tradidisse, ultro accusantes, crimini maxime
 dabant, in Numitoris agros ab his impetum fieri:
 inde eos collecta juvenum manu hostilem in mo-
 dum prædas agere, sic Numitori ad supplicium
 Remus deditur. Iam inde ab initio Faustulo spes
 fuerat regiam stirpem apud se educari, nam Et ex-
 positos jussu regis infantes sciebat: Et tempus, quo
 ipse eos sustulisset, ad id ipsum congruere: sed rem
 immaturam nisi aut per occasionem, aut per ne-
 cessitatem aperiri noluerat, necessitas prior venit,
 ita metu subactus, Romulo rem aperit. Forte Et Nu-
 mitori, cū in custodia Remum haberet, audissetque
 geminos esse fratres: comparando eorum etatem,
 Et ipsam minime servilem indolem, tetigerat ani-

§
 Evan-
 der.

Remus
 apitur.

Romu-
 is fra-
 em li-
 erat.

LIBER I.

mum memoria nepotum : se scitandoque eodem
 venit, ut haud procul esset, quoniam Remum adscerret.
 ita undique Regi dolus nectitur. Romulus non cum
 globo juvenum (nec enim erat ad vim aperta in par)
 sed aliis alio itinere jussis certo tempore ad regiam
 venire pastoribus ad regem impetum facit, & a do-
 mo Numitoris alia comparata manu adjuvat Re-
 mus, ita regem obtruncant.* Numitor inter primum
 tumultum hostes invasisse urbem, atque ad ortos
 regiam dictitans, cum pubem Albanam in arcem
 presidio armisque obtinendam advocasset: postea-
 quam juvenes perpetrata cede pergere ad se gratu-
 lantes vidit extemplo advocatio consilio, scelera in se
 fratris, originem nepotum, ut geniti, ut educati, ut
 cogniti essent, eadem deinceps tyranni, sequae ejus au-
 thorem ostendit. Juvenes per mediam concionem ag-
 mine ingressi, cum avum regem salutassent, secuta ex
 omni multitudine consentiens vox ratum nomen im-
 periumque regi effecit. Ita Numitori Albana permissa
 re, Romulum Remumque cupido cepit, in iis locis ubi
 expositi, ubique educati erant, urbis condenda: & su-
 pererat multitudo Albanorum, Latinorumque, ad id
 pastores quoque accesserant: qui omnes facile spe fa-
 cerent, parvam Albam, parvum Lavinium, praeter ea urbe
 que conderetur, fore. Intervenit deinde his cogitatio-
 nibus avitum malum, regni cupido, atque inde foedum
 certamen coortum, a satis miti principio: quonia gemini
 essent, nec aetatis verecundia discrimen facere posset:
 ut dii, in quorum tutela ea loca essent, auguriis legerent,
 qui nomen novae urbi daret, qui conditam imperio rege-
 ret.* Palatium Romulo Remo Aventinum ad inauguranda-

6
 Dissidi-
 um in-
 ter Ro-
 mulum
 & Re-
 mum.

Augu-
 ria.

DEC. PRIMÆ

pla capiunt. P. Pri Remo augurium venisse fertur. vultu nō nuntiato augurio, cum duplex. Romulo se ostendisset, utrumq; regem su multitudo consalutaverat, tempore illi precepto, a. i numero avium regnum trahebant. Inde cum altercatione congressi, certamine irarum ad eadem vertuntur, ibi in turba ictus Remus cecidit. Vulgatiō fama est, ludibrio fratris Remum novos transiluisse muros inde ab irato Romulo, cum verbis

Remus
occidi-
tur.

quoque increpitans adjecisset. Sic deinde quicumque alius transiliet incœnia mea interfectum. Ita solus potitus imperio Romulus; condita urbs, conditoris nomine appellata. Palatinum primum, in quo ipse erat educatus, munit. Sacra diis aliis Albano ritu, Græco

Hercu-
les.

Herculi, ut ab Evandro instituta erant, facit. Herculem in ea loca, Geryone interempto, boves mirâ specie abegisse memorant, ac prope Tyberim fluvium, quâ præ se armentum agens nando trajecerat, loco herbido ut quiete & pabulo leto reficeret boves, & ipsum fessum via procubuisse. Ibi cum eum cibo vinoq; gravatum sopor oppressisset, pastor accola ejus loci nomine Cacus, ferox viribus, captus pulchritudine

Cacus.

bonum, cum avertere eam prædam vellet: quia, si agendo armentum in speluncam compulisset, ipsa vestigia quarentem dominum eò deductura erant: aversos boves eximium quemque pulchritudine candidis in speluncam traxit. Hercules ad primam auroram somno excitus, cum gregem perlustrasset oculis, & partem abesse numero sensisset, pergit ad proximam speluncam, si fortè eò vestigia ferrent, quæ ubi omnia foras versa vidit, nec in partem aliam ferre: confusus, atque incertus animi, ex loco infesto agere porrò

armen-

LIBER I.

armentum occipit. Inde cum uacta boves quædam ad desiderium (ut fit) relictarum mugissent, & data inclusarum ex spelunca bouum vox rler... en. convertit, quem cum vadentem ad speluncam iacus vi prohibere conatus esset, ictus clava, fidem pastorum nequicquam invocans, morte occubuit. Evander tum ea, profugus ex Peloponneso, autoritate magis quam imperio regebat loca: venerabilis vir miraculo literarum, rei novæ inter rudes artium homines: venerabilior divinitate credita Carmenta matris, quàm fatile quàm ante Sibyllam in Italiam adventum mirata hæ gentes fuerant. Is tum Evander concursu pastorum trepidantium circa advenam manifestæ reum cædis excitus, postquam facinus, facinorisq; causam audivit: habitum formamq; viri aliquantum ampliorem augustioremq; humana intuens, rogitat, qui vir esset, ubi nomen, patremq; ac patriam accepit: Jove nate, Hercules, salve, inquit, te mihi mater veridica interpretis deum aucturum cælestium numerum cecinit, ubiq; aram hîc dicatum itis, quàm opulentissima olim in terris gens Maximam vocet, tuoque ritu colat. Dextra Hercules data, accipere se omen, impleturumq; fata, ara condita, atque dicata, ait: Ibi tum primum bove eximia cepta de grege, sacrum, adhibitis ad ministerium dapemq; Potitiis ac Pinaris (que tum familia maxime inclyta ea loca incolebant) factum. Fortè ita evenit, ut Potitii ad tempus præsto essent, usq; exta apponerentur: Pinaris extis adesiis, ad cateram venissent dapem. Inde institutum mansit, donec Pinarium genus fuit, ne extis solemnibus vescerentur. Po-

Evander.

Potitii
& Pinaris.

Potitii

DEC. PRIMÆ

8 Jura
 dat Ro-
 mulus.

Evandro edocti antistites sacri ejus per multas aetates fuerunt nec tradito servis publicis solenni fa-
 teriit. ⁱⁿteritio, genus omne Potitiorum in-
 teritum sacra Romulus una ex omnibus peregrina cepit, jam tum immortalitatis virtute parte, ad quam eum sua fata ducebant fautor. Rebus divinis rite perpetratis, vocatâque ad concilium multitudine qua coalescere in populi unius corpus nullâ re præterquam legibus poterat, jura dedit, quæ ita sancta generi hominum agresti fore ratus, si se ipse venerabilem insignibus imperii fecisset, cum cætero habitu se augustiorem, tum maxime licitoribus duodecim sumptis fecit. Alii ab numero avium, quæ augurio regnum portenderant, eum secutum numerum putant. Me haud pœnitent eorum sententia esse, quibus & apparitores & hoc genus ab Hetruscis finitimis, unde sella curulis, unde toga prætexta sumpta est, numerum quoque ipsum ductum placet: & ita habuisse Hetruscos, quod ex duodecim populis communiter creato rege singulos singuli populi lictores dederunt. Crescebat interim urbs munitionibus, cum alia atq; alia appetendo loca, in sp̄e magis futuræ multitudinis, quam ad id, quod tum hominum erat, munirent. Deinde, ne vana urbis magnitudo esset: adjicienda multitudinis causa veteri consilio condentium urbes, qui obscuram atq; humilem conciendo ad se multitudinē, natam è terra sibi prole mentiebantur: locum qui nunc septus densis sentibus inter duos lucos est, asylum aperit, eò ex finitimis populis turbaliam, omnis, sine discrimine liber an servus esset, avida novarum rerum perfugit, idque primum ad cœptam magni-

LIBER I.

magnitudinem roboris fuit. Cùm jam virium aud
 pœniteret, consilium deinde viribus parâ centum
 creat senatores: sive quia is numerus satis erat, sive
 quia soli centum erant, qui creari patres possent
 Patres certè ab honore, patritiique progenies eorum
 appellati. Jam res Romana adeo erat valida, ut cui-
 libet finitimarum civitatum bello par esset. Sed pe-
 nuria mulierum, hominis aetatem duratura mag-
 nitude erat: quippe quibus nec domi spes prolis, nec
 cum finitimis connubia essent. Tum ex consilio pa-
 trum Romulus legatos circa vicinas gentes misit,
 qui societatem connubiûmque novo populo peterent.
 Urbes quoque, ut cætera, ex infimo nasci: deinde
 quas sua virtus ac dii juvent, magnas opes mag-
 numque nomen sibi facere satis scire, origini Ro-
 mæ & deos affuisse, & non defuturam virtu-
 tem, proinde ne gravarentur homines cum ho-
 minibus sanguinem & genus miscere. Nusquam
 benigne legatio audita est: adeo simul omnes sperne-
 bant, simultantam in medio crescentem molem sibi
 ac posteris suis metuebant, à plerisque rogitantibus
 dimissi, ecquod fœminis quoque alylum aperuif-
 sent: id enim demum compar connubium f. re.
 Agrè id Romana pubes passâ: & hand dubiè ad-
 vim spectare res cœpit, cui tempus locumque ap-
 tum ut daret Romulus, agritudinem animi d. ffi-
 mulans, ludos ex industria parat Neptuno
 equestri solennes: Consualia vocat. Indici deinde fi-
 nitimis spectaculum jubet, quaniôque apparatus
 tum sciebant aut poterant, concelebrant: ut rem cla-
 ram expectatamque facerent. Multi mortales con-

Patres &
Patritii.

9

Consua-
lia.

venero

ut cum sua vice functus officio sit, parentum, etiam patriæque expleat desiderium. *Accedebat blanditia virorum factum purgans.* *avidua, atque amore: qua maxime ad muliebrem ingenium efficaces preses sunt.* * Jam admodum mitigati animi raptis erant. Ad raptarum parentes tum maxime sordidâ veste, lacrimisq; & querelis civitates concitabant, nec domi tantum indignationes continebant, sed congregabantur undique ad Titum Tatium regem Sabinorum: & legationes eò, quòd maximum Tatii nomen in his regionibus erat, conveniebant. Ceninenses Crustuminiq; & Antemnates erant, ad quos ejus injuria pars pertinebat, lente agere eis Tatius Sabinique visi sunt. Ipsi inter se tres populi communiter bellum parant. Nec Crustumini quidem atque Antemnates pro ardore iræque Ceninensium satis se impigrè movent. Ita per se ipsum nomen Ceninum in agrum Romanum impetum facit: sed effuse vastantibus fit obvius cum exercitu Romulus: levique certamine docet, vanam sine viribus iram esse: exercitum fundit, fugatque: fuscum persequitur: Regem in pralio obruncat, & spoliat, duce hostium occiso, urbem primo impetu capit. Inde exercitu victore reducto, ipse cum factis vir magnificus, tum factorum ostentator haud minor, spolia ducis hostium casti suspensa, fabricato ad id aptè ferculo, gerens in Capitolium ascendit: ibique ea cum ad quercum pastoribus sacram deposuisset, simul cum dono designavit templo Jovis fines, cognomenque addidit deo: Jupiter Feretri, inquit, hæc tibi victor Romulus Rex regia arma fero, templumque iis regionibus, quas modo animo meta-

10

Ceni-
nenses
vincun-
tur.Jupiter
Fere-
trius.

B

tus

Cum, dedico sedem primis spoliis, quæ regibus
 ductis, quæ hostium cæcis, me authorem sequen-
 tes po-^{fer} nec templi est origo, quod pri-
 mum in urbe Rome sacratum est. Ita deinde diis
 visum, nec irritam conditoris templi vocem esse,
 quæ laturos eò spolia posteros nuncupavit; nec mul-
 titudine computum ejus doni vulgari laudem. Bina
 postea intra tot annos, tot bella, optima parva sunt
 spolia. Adeò rara ejus fortuna decoris fuit.* Dum
 ea: *Herfiliæ peritio.* ibi Romani gerunt, Antemnatum exercitus per
 occasionem ac solitudinem hostiliter in fines Roma-
 nos incursionem facit. Raptim & ad hos Romana
 legio ducta, palantes in agris oppressit. Fusi sunt igitur
 primo impetu & clamore hostes; oppidum captum:
 duplici quæ victoria ovantem Romulum Herfiliæ con-
 jux precibus raptarum fatigat: orat, ut parentibus
 earum det veniam, & in civitatem accipiat, ita rem
 coalescere concordia posse, facile impetratum. In-
 de contra Crustuminos profectus, bellum inferentes:
 ibi minus etiam, quòd alienis cladibus ceciderant
 animi, certaminis fuit. Utròque Colonia missæ, plu-
 res inventi, qui propter ubertatem terra in Crustu-
 minium nomina darent, & Romam inde frequenter
 migratum est à parentibus maxime ac propinquis
 raptarum. *Sabinū bellum* Novissimum ab Sabinis bellum ortum:
 multòque id maximum fuit. Nihil enim per iram
 aut cupiditatem actum: nec ostenderunt bellum
 prius quàm intulerunt: consilio etiam additus dolus.
 Sp. Tarpejus Romane præerat arci, hujus filiam
 virginem auro corrumpit Tatius, ut armatos in
 arcem accipiat. Aquam fortè eatum sacris extra
 mœnia petitum ierat, accepti obrutam armis
 neca-

necavere : seu ut vi capta potius arx videretur, seu Prodi-
 prodendi exempli causa, ne quid usquam fidum pro- tio:
 ditori esset. Additur fabula, quòd vulgo Sabini au-
 reas armillas magni ponderis brachio laevo, gemma-
 tosq;que magna specie annulos habuerint, pepegiſſe eam,
 quod in sinistris manibus haberent, eò scuta illi pro
 aureis donis congesta. Sunt qui eam ex pacto traden-
 di quod in sinistris manibus esset, decreto arma pe-
 iſſe dicant, & fraude visam agere, sua ipsa per-
 emptam mercede. * Tenuere tamen arcem Sabini :
 atque inde postera die, cùm Romanus exercitus in-
 structus, quod inter Palatinum Capitolinumq; collem
 campi est, compleſſet : non prius descenderunt in
 equum, quam ira & cupiditate recuperanda arcis
 stimulante animos, in adversum Romani subiere.
 Principes utrinque pugnam ciebant: ab Sabinis Me-
 tius Curtius, ab Romanis Hostius Hostilius. Hic rem
 Romanam iniquo loco ad prima signa animo atque
 audacia sustinebat. Ut Hostius cecidit, confestim
 Romana inclinatur acies: fusaque est ad veterem por-
 tam Palatii. Romulus & ipse turba fugientium a-
 ctus, arma ad coelum tollens : Jupiter, tuis, inquit,
 jussus avibus hic in palatino prima urbi fundamen-
 ta jeci: arcem jam scelere emptam Sabini habent.
 Inde huc armati, superata media valle tendunt. At
 tu pater Deum hominumque hinc saltem arce ho-
 stes, deme terrorem Romanis, fugamq; foedam si-
 ste. Hic ego tibi templum Statori Jovi, quod moni-
 mentum sit posteris, tua praesenti ope servatam ur-
 bem esse, voveo. Hæc precatus, veluti sensisset au-
 ditas preces : Hinc, inquit, Romani, Jupiter Opti-
 mus

12'

Jupiter.
Stator.

inus maximus resistere, atque iterare pugnam jubet.
*Restitere Romani, tanquam cœlesti voce iussi. Ipse ad
 primores Romulus provolat. Metius Curtius ab Sa-
 binis princeps, ab arce decurrerat, & effusos egerat
 Romano, toto quantum foro spatium est, nec procul
 jam à porta palatii erat clamitans: Vicinus perfu-
 dos hospites, imbelles hostes, jam sciunt longè ali-
 ud esse virgines rapere, aliud pugnare cum viris. In-
 cum hæc gloriantem, cum globo ferocissimorum juve-
 num Romulus impetum facit. Ex equo tum forte Me-
 tius pugnabat: eo pelli facilius fuit, pulsum Romani
 persequuntur: & alia Romana acies audacia regis
 accensa, fundit Sabinos. Metius in paludem sese stre-
 pitu sequentium trepidante equo coniecit, avertet-
 ratque ea res etiam Sabinos tanti periculo viri. Et
 ille quidem annuentibus ac vocantibus suis, favore
 multorum addito animo, evadit. Romani Sabinique
 in media convalle duorum montium redintegrant
 prælium, sed res Romana erat superior.* Eum Sabina
 mulieres, quarum ex injuria bellum ortum erat, cri-
 nibus passis, scissaque veste, victo malis muliebri pa-
 vore, ausa se inter tela volantia inferre: ex trans-
 verso impetu facto, dirimere infestas acies, dirimere
 iras: hinc patres, hinc viros orantes, ne se sanguine
 nefando loceri generique respergerent: ne patri-
 cidio macularent partus suos, nepotum illi, liberum
 hi progeniem. Si affinitatis inter vos, si connubii
 piget, in nos vertite iras, Nos causa belli, nos vul-
 nerum ac cædium viris ac parentibus sumus. Me-
 lius peribimus, quàm sine alteris vestrum viduæ
 aut orbæ vivemus. Movel res tum multitudinem,*

Sabini
 fun-
 duntur.

13

Pax in-
 ter Ro-
 manos
 & Sabi-
 nos.

rum duces, silentium, & repentina fit quies. Inde ad
 foedus faciendum duces prodeunt: nec pacem modo,
 sed & civitatem unam ex duabus faciunt: regnum
 consociant: imperium omne conferunt Romae, ita
 geminata urbe, ut Sabinis tamen aliquid daretur,
 Quirites à Curibus appellati. Monumentum ejus
 pugnae, ubi primum ex profunda emerfus palude
 equus Curtium in vado stavit, Curtium lacum ap-
 pellarunt. Ex bello tam tristi leta repente pax cha-
 riores Sabinas viris ac parentibus, & ante omnes
 Romulo ipsi fecit. Itaque eum populum in curias tri-
 ginta divideret, nomina earum curiis imposuit. Id
 non traditur (cùm haud dubiè aliquanto numerus
 major hoc mulierum fuerit) etate, an dignitatibus
 suis virorumve, an sorte lecta sint, qua nomina cu-
 riis darent. Eodem tempore & centuria tres equitum
 conscriptae sunt: Ramnenses ab Romulo, ab Tito Ta-
 rio Titienses appellati. Lucerum nominis & origi-
 nis causa incerta est. Inde non modò commune, sed
 concors etiam regnum duobus regibus fuit.* Post ali-
 quot annos propinqui regis Tatii legatos Lauren-
 tium pulsant. Cumque Laurentes jure gentium age-
 rent, apud Tatium gratia suorum & preces plus po-
 terant. Igitur illorum poenam in se vertit: nam Lavi-
 nii, cùm ad solenne sacrificium eò venisset, concursu
 facto interficitur. Eam rem minus agrè quàm dig-
 num erat, tulisse Romulum ferunt, seu ob infidam
 societatem regni, seu quia haud injuria casum crede-
 bat. itaque bello quidem abstinuit: ut tamen expia-
 rentur legatorum injuria, regisque cades, foedus inter
 Romam Laviniumque urbes renovatum est. Et cum
 his quidem insperata pax erat: aliud multo propius,

Quiri-
 tes un-
 de di-
 cti.

Curia
 30. de
 raptarum
 nomini-
 bus ap-
 pellatae.
 Centu-
 ria 3.
 equi-
 tum.

14

Tatius
 interfi-
 citur.

Fidenates
res bel-
lum
Roma-
nis in-
ferunt.

in ipsis propè portis bellum ortum. Fidenates ni-
mis vicinae propè se convallescere opes rati, priusquam
tantum roboris esset, quantum futurum apparebat,
occupant bellum facere. Juventute armata immissa,
vastatur agri, quod inter urbem ac Fidenas est. Inde
ad levam versi, quia dextra Tyberis arcebat, cum
magna trepidatione agrestium populantur: tumultusque
repens ex agris in urbem illatus, pro nuntio fuit.
Excitus Romulus (neque enim dilationem pati tam
vicinum bellum poterat) exercitum educit: castra
à Fidenis mille passuum locat, ibi modico presidio re-
lictò, egressus cum omnibus copiis, partem militum
locis circa densa obsita virgulta obscuris subsidere
in insidiis iussit. Cum parte majore atque omni equita-
tu profectus, id quod querebat, tumultuoso et mina-
ci genere pugna obequitando ipsis propè portis hostem
exercivit. Fuga quoque quae simulanda erat, eadem
equestris pugna causam minus mirabilem dedit. Et
cum velut inter pugne fugaque consilium trepidante
equitatu, pedes quoque referret gradum, plenis re-
pentè portis effusi hostes, impulsà Romanà acie, stu-
dio instandi sequendique trahuntur ad locum insi-
diarum. Inde subito exorti Romani, transversam
invadunt hostium aciem, addunt pavorem mota è
castris signa eorum, quae in presidio relictì fuerant.
Ita multiplici terrore perculsi Fidenates, prius penè
quam Romulus, qui cum eo equites erant, cir-
cumagerent frenis equos, terga vertunt: multoque
effusus, quippe vera fuga, qui simulantes paulò an-
tè secuti erant, oppidum repetebant: non tamen
eripuerunt se hosti. Harens in terga Romanus, prius
quam

Fidena-
tes vin-
cuntur.

quam fores portarum objicerentur, velut agmin-
 uno irrumpit. * Belli Fidenatis contagione et
 Vejentium animi, & consanguinitate, (nam et iacua-
 tes quoque Heirusci fuerunt) & quod ipsa propin-
 quitas loci si Romam arma omnibus infesta finiti-
 mis essent, stimulabat: in fines Romanos excurrere-
 runt, populabundi magis quam justi more belli. Ita-
 que non castris positus, non expectato hostium ex-
 exercitu, raptam ex agris predam portantes, Vejos re-
 diere. Romanus contra, postquam hostem in agris
 non invenit, dimicationi ultima instructus inten-
 tusque, Tyberim transit. Quem postquam castra
 ponere, & ad urbem accessurum Vejentes audivere:
 obviam egressi, ut potius acie decernerent, quam in-
 clusi de tectis mœnibusque dimicaret. Ibi viri-
 bus nullâ parte adjutis, tantum veterani robore ex-
 exercitus Rex Romanus vicit: persecutusque fuses ad
 mœnia hostes, urbe valida muris ac situ ipso muni-
 ta, abstinuit. Agros rediens vastat ulciscendi ma-
 gis quam praeda studio, eâque clade haud minus
 quam adversa pugna subacti Vejentes, pacem peti-
 tum oratores Romam mittunt, agri parte multatis
 in centum annos inducia data. Hec ferme Romulo
 regnante domi militiaeque gesta. Quorum nihil abso-
 num fidei divinae originis, divinitatisque post mor-
 tem creditæ, fuit: non animus in regno avito
 recuperando, non condenda urbis consilium, non
 bello ac pace firmanda. Ab illo enim profectu viri-
 bus datus tantum valuit, ut in quadraginta dein-
 de annos tantam pacem haberet. Multitudini ta-
 men gratior fuit, quam Patribus: longe ante alios
 acceptissimus militum animis. Trecentosque armatos

Vejen-
 tes in
 fines
 Rom.
 excur-
 runt.

Celeres
16
Romu-
li exi-
tus.

ad custodiam corporis, quos Celeres appellavit, non
in bello solum, sed etiam in pace habuit. * His im-
mortalibus editis operibus, cum ad exercitum re-
censendam concionem in campo ad Capra paludem
haberet, subito coorta tempestas cum magno fragore
tonitribusq; tam denso regem operuit nimbo, ut con-
spectum ejus concioni abstulerit: nec deinde in terris
Romulus fuit, Romana pubes sedato tandem pavore,
postquam ex tam turbido die serena & tranquilla
lux rediit: ubi vacuam sedem regiam vidit: et si sa-
tis credebat Patribus, qui proximi steterant, subli-
mem raptum procella: tamen velut orbitatis metu
icta moestum aliquandiu silentium obtinuit. Deinde
à paucis initio facto, deum deo natum, regem
parentemque urbis Romanæ salvere universi Ro-
mulum jubent: pacem precibus exposcunt, uti
volens propitius suam semper sospitet progeniem.
Fuisse credo tum quoque aliquos, qui discerptum
Regem patrum manibus taciti arguerent, mana-
vit enim hæc quoque sed perobscura fama. Illam
alteram admiratio viri, & pavor presens nobilita-
vit. Consilio etiam unius hominis addita rei dicitur
fides. Namq; Proculus Julius sollicita civitate
desiderio Regis & infensa Patribus, gravis, ut tra-
ditur, quamvis magna rei author, in concionem
prodit. Romulus, inquit, Quirites, parens urbis
hujus, prima hodierna luce cælo repentè delap-
sus, se mihi obvium dedit. Cum perfusus hor-
rore, venerabundusque adstitissem, petens preci-
bus, ut contra intueri fas esset: Abi, nuntia, in-
quit, Romanis, cælestes ita velle, ut mea Roma
caput

Romu-
Deus
credi-
tur.

caput orbis terrarum sit. Proinde rem militarem colant, sciantque, & ita posteris tradant, nullas opes humanas armis Romanis resistere posse. Hæc, inquit, locutus, sublimis abiit. Mirum, quantum illi viro nuntianti hæc, fides fuerit: quàmque desiderium Romuli apud plebem exercitumque factâ fide immortalitatis, lenitum sit. * Patrum interim animos certamen regni ac cupido versabat. Necdum à singulis, quia nemo magnopere eminebat in novo populo, pervenerant factiones: inter ordines certabatur. Oriundi ab Sabinis, ne, quia post Tatii mortem ab sua parte non erat regnatum in societate aqua, possessionem imperii amitterent, sui corporis creari regem volebant, Romani veteres peregrinum regem aspernabantur. In variis voluntatibus, regem tamen omnes volebant, libertatis dulcedine nondum experta. Timor deinde Patres incessit, ne civitatem sine imperio, exercitum sine duce, multarum circa civitatum irritatis animis, vis aliqua externa adoriretur: Et esse igitur aliquod caput placebat: Et nemo alteri concedere, in animum inducebat. Itaque rem inter se centum Patres, decem decuriis factis, singulisque in singulas decurias creatis, qui summæ rerum præessent, consociant. Decem imperitabant, unus cum insignibus imperii Et licitoribus erat. Quinque dierum spatio fiebatur imperium, ac per omnes in orbem ibat: annuumque intervallum regni fuit. Id ab re, quod nunc quoque tenet nomen, Interregnum appellare. Fremere deinde plebs, multiplicatam servitutem: centum pro uno dominos factos, nec ultrâ, nisi regem, Et ab ipsis

creatum videbantur passuri. Cùm sensissent ea mo-
 v. atres , offerendum ultrò rati quod amissuri
 erant , ita gratiam ineunt , summâ potestâ ne populo
 permissa, ut non plus darent juris , quàm detinerent.
 Decreverunt enim , ut cùm populus Regem iussis-
 set, id sic ratum esset, si Patres authores fierent.
 Hodièq; in legibus magistratibusq; rogandis usur-
 patur idem jus, vi ademptum: priusquam populus
 suffragium ineat, in incertum comitorum even-
 tum Patres authores fiunt. Tum Interrex concione
 advocata. Quod bonum, faustum, felixque sit, in-
 quit, Quirites regem, creare, ita Patribus visum est.
 Patres deinde, si dignum qui secundus ab Romu-
 lo numeretur, creaveritis, authores fient. Adeò id
 gratum plebi fuit, ut ne victi beneficio viderentur,
 id modò sciscerent juberentq;, ut Senatus decerne-
 ret, qui Romæ regnaret. * *Inclÿta justitia religioq;*
eâ tempestate Nume Pompilius erat. Curibus Sabinis
habitabat consultissimus vir, ut in illa quisquam
etate esse poterat, omnis divini atque humani juris.
Authorem doctrine ejus, quia non exstat alius, fal-
sò Sarnium Pythagoram edunt: quem Servio Tullio
regnante Romæ, centum amplius post annos, in
ultima Italia ora circa Metapontum Heracleam-
que & Crotonem juvenum emulantium studia cœ-
tus habuisse constat. Ex quibus locis, etsi ejusdem
etatis fuisset, qua fama in Sabinos, aut quo lingue
commercio quenquam ad cupiditatem discendi
excivisset? quòve presidio unus per tot gentes
dissonas sermone moribusque, pervenisset? Suop-
te igitur ingenio temperatum animum virtu-
tibus fuisse opinor magis: instructumque

18

Numa
Pom-
pilius.

Pytha-
goras
quo
tempo-
re.

non tam peregrinis artibus, quam disciplina tetrica ac tristu veterum Sabinorum: quo genere nandum quondam incorruptius fuit. Audito nomine Numæ, Patres Romani, quanquam inclinari opes ad Sabinos rege inde sumpto videbantur: tamen neque se quisquam, nec factionis suæ alium, nec deniq; patrum aut civium quenquam præferre illi viro ausi: ad unum omnes Numæ Pompilio regnum deferendum discernunt. Accitus, sicut Romulus augurato in Urbe condenda regnum adeptus est, de se quoq; Deos consuli iussit. Inde ab augure cui deinde honoris gratiâ publicum id perpetuumq; sacerdotium fuit, deductus in arcem, in lapide ad meridiem versus consedit. Augur ad levam ejus capite velato sedem cepit, dextrâ manû baculum sine nodo aduncum tenens, quem Lituum appellaverunt. Inde ubi prospectu in urbem agrumq; capto, Deos precatus, regiones ab oriente ad occasum determinavit, dextras ad meridiem partes, levasque ad Septentrionem esse dixit: signum contra quod longissimè conspectum oculi ferebant, animo finivit: tum lituo in levam manum translato, dextra in capite Numæ imposita, precatus est ita: Jupiter Pater, si est fas hunc Numam Pompilium, cujus ego caput teneo, Regem Romæ esse, ut tua signa nobis certa ac clara sint inter eos fines, quos feci. Tum peregit verbis auspicia, qua mitti vellet. Quibus missis, declaratus Rex Numæ de templo descendit. † Qui regno ita potitus urbem novam conditam vi & armis, jure eam, legibusq; ac moribus de integro condere parat. Quibus cum inter bella assuescere videret non posse (quippe efferatis militiâ

Numæ
regnū
defer-
tur.

Augu-
rii ri-
tus.

a animis) mitigandum ferocem populum armorum
 lineratus, Janum ad infimum Argiletum in-
 dicem pacis belliq. fecit: apertus, ut in armis esse civi-
 tatem: clausus, pacatos circa omnes populos significa-
 ret. Bis deinde post Numæ regnum clausus fuit: se-
 mel T. Manlio consule, post Punicum primum per-
 fectum bellum: iterum (quod nostra ætati dii de-
 derunt, ut videremus) post bellum Actiacum, &
 imperatore Cesare Augusto pace terra marique
 parca. Clauso eo, cum omnium circa finitimorum
 societate ac foederibus junxisset animos: positus ex-
 ternorum periculorum curis, ne luxuriarent otio
 animi, quos metus hostium disciplinaque militaris
 continuerat: omnium primum rem ad multitudi-
 nem imperitam, & illis seculis rudem, efficacissi-
 mam, deorum metum injiciendum ratus est. Qui
 cum descendere ad animos sine aliquo commento
 miraculi non posset, simulat sibi cum dea Ægeria
 congressus nocturnos esse: ejus se monitu, quæ accep-
 tissima diis essent, sacra instituere: sacerdotes suos
 cuique deorum præficere. Atque omnium primum ad
 cursum lune in duodecim menses describit annum.
 Quem, quia tricenos dies singulis mensibus, luna non
 explet, desuntq; dies solido anno qui solstitiali circum-
 agitur orbe, intercalares mensibus interponendo, ita
 dispensavit, ut vigesimo quarto quodque anno ad me-
 tam eandem solis, unde orsi essent, plenis annorum
 omnium spatii dies congruerent. Idem nefastos dies
 fastosque fecit: quia aliquando nihil cum populo agi,
 utile futurum erat. Tum sacerdotibus creandis ani-
 mum adjecit: quanquam ipse plurima sacra obibat,
 et maxime, quæ nunc ad dialem flaminem perti-
 nent.

Ægeria
dea.

Annus
descri-
bitur.

20
Flami-
nes cre-
antur.

gent. Sed quia in civitate bellicosa plures Romuli quam Numa similes reges putabat fore, iturosque ipsos ad bella, ne sacra regia vicis desererentur, flammam Jovi assiduum sacerdotem creavit, insignique eum veste & curuli regia sella adornavit. Huic duos flamines adiecit: Marti unum, alterum Quirino, Virginesque Vestae legit: Alba oriundum sacerdotium, & genti conditoris haud alienum. His, ut assidue templi antistites essent, stipendium de publico statuit: virginitate, aliisque caeremoniis venerabiles, ac sanctas fecit. Salios item duodecim Marti Gradivo legit, tunicaque picta insigne dedit, & super tunicam aneum pectori tegumen: caelestiaque arma, quae Ancilia appellantur, ferre, ac per urbem ire canentes carmina cum tripudiis solennique saltatu jussit. Pontificem deinde Numam Marcium Marci filium ex patribus legit, eique sacra omnia exscripta exsignataque attribuit: quibus hostiis, quibus diebus, ad quae templa sacra fierent, atque unde in eos sumptus pecunia erogaretur. Cetera quoque omnia publica privataque sacra, pontificis scitis subjecit: ut esset quo consultum plebs veniret: ne quid divini juris, negligendo patrios ritus, peregrinosque adsciscendo turbaretur. Nec caelestes modo caeremonias, sed iusta quoque funebria, placandosque manes, & idem pontifex edoceret: quaque prodigia fulminibus, aliove quo viso missa susciperentur, atque curarentur: ad ea elicienda ex mentibus divinis Jovi Elicio aram in Aventino dicavit: deumque consuluit auguriis quae suscipienda essent. † Ad haec consultanda procurandaque multitudine omnia à vi & armis conversa, & animi aliquando

Vestales virgines.

Salii.

Pontifex & ejus auctoritas

Jupiter Elicius.

Fidei
solem-
ne in-
stitu-
tum.

22
Tullus
Hosti-
lius

aliquid agendo occupati erant : & deorum assidua in-
ceduntura, cum interesse rebus humanis cœleste nu-
men videretur, ea pietate omnium pectora imbue-
rat, ut fides ac iusjurandum, propulso legum ac pœ-
narum metu, civitatem regerent. Et cum ipsi se homi-
nes in regis, velut unici exempli, mores formarent :
tum finitimi etiam populi, qui ante castra non urbem
positam in medio ad sollicitandam omnium pacem cre-
diderant, in eam verecundiam adducti sunt, ut ci-
vitatem totam in cultum versam deorum, violari
ducerent nefas. Lucus erat, quem medium ex opa-
co specu fons perenni rigabat aqua, quò quia se per-
sape Numa sine arbitris, velut ad congressum dea in-
ferebat, Camœnis eum lucum sacravit, quò de earum
sibi consilia cum conjugè sua Egeria essent, & soli
Fidei solenne instituit. Ad id sacrarium flamines
bigis curru arcuato vehi iussit, manûque ad digitos
usque involuta rem divinam facere : significantes
fidem tutandam, sedemque ejus etiam in dextris sa-
cratam esse. Multa alia sacrificia, locaque sacris
faciendis, quæ Argeos pontifices vocant, dedica-
vit. Omnium tamen maximum ejus operum fuit
tutela per omne regni tempus haud minor pacis
quam regni. Ita duo deinceps reges aliis alia via,
ille bello, hic pace, civitatem auxerunt. Romu-
lus septem & triginta regnavit annos : Numa tres
& quadraginta. Tum valida, tum temperata &
belli & pacis artibus erat civitas. * Numæ morte
ad inter regnum res rediit. Inde Tullus Hostili-
um, nepotem Hostilii, cujus in infima arce clara pu-
gna adversus Sabinos fuerat, regem populus iussit :
patres authores facti. Hic non solum proximo regi
dissimi-

dissimilis, sed ferocior etiam Romulo fuit: tum atas
 viresque, tum avita quoque gloria animum stimu-
 labat. Senescere igitur civitatem otio ratus, uniusque
 materiam excitandi belli querebat. Fortè evenit, ut
 agrestes Romani ex Albano agro, Albani ex Romano
 pradas invicem agerent, imperitabat tunc C. Clui-
 lius Albe. Utrique legati ferè sub idem tempus ad
 res repetendas missi. Tullus praeceperat suis, ne quid
 cum Albano prius quàm mandata agerent, satis
 sciebat negaturum Albanum: ita pie bellum indicere
 posse. Ab Albanis socordius res acta, excepti hospitio
 ab Tullo blandè ac benignè, comiter regis convivium
 celebrant, tantisper Romani & res reperiverant
 priores, & neganti Albano bellum in trigesimum
 diem indixerant. Hec renuntiant Tullo. Tum lega-
 tus Tullus dicendi potestatem quid petentes vene-
 rint, facit. Illi omniam ignari, primum purgando
 terunt tempus. Se invitos qui equam quod minus
 placeat Tullo, dicturos, sed imperio subigi, res
 repetitum se venisse ni reddantur, bellum indicere
 iustos. Ad haec Tullus: Nuntiate, inquit, regi vestro,
 regem Romanum deos facere testes, uter prius po-
 pulus res repetentes legatos aspernatus dimiserit,
 ut in eum omnes expetant huiusce clades belli.
 Hec nuntiant domum Albani. Et bellum utrinque
 summà ope parabatur, civili simillimum bello
 prope inter parentes natosque, Trojanam utramque
 prolem cum Lavinium ab Troja, ab Lavinio Alba,
 ab Albanorum stirpe regum oriundi Romani essent.
 Eventus tamen belli minus miserabilem dimicatio-
 nem fecit: quod nec acie certatum est, & rectis modò
 dirutis.

Semina
 Belli
 inter
 Rom.
 & Al-
 banos.

Metius
Suffe-
tius
Dicta-
tor.

Marril
oratio.

dirutis alterius urbis ; duo populi in unum confusi sunt. Albani priores ingenti exercitu in agrum Romanum impetum fecere. Castra ab urbe haud plus quinque milli passuum locant , fossa circumdant. Fossa Cluilia ab nomine ducis per aliquot secula appellata est , donec cum re nomen quoque vetustate obsolevit. In his castris Cluilus Albanus Rex moritur. Dictatorem Albani Metium Suffetium creant. Interim Tullus ferox præcipuè morte Regis , magnum Deorum numen ab ipso capite orsum , in omne nomen Albanum expetiturum poenas ob bellum impium dictitans , nocte præteritis hostium castris , infesto exercitu in agrum Albanum pergit. Eares ab stativis excivit Metium , ducit quàm proximè ad hostem potest. Inde legatum præmissum nuntiare Tullo jubet , priusquam dimicent , opus esse colloquio : si secum congressus sit , satis scire ea se allaturum , quæ nihilominus ad rem Romanam quàm ad Albanam pertineant. Haud aspernatus Tullus , tametsi vana afferebantur , suos in aciem educit. Exeunt contra & Albani. Postquam instructi utrinque stabant , cum paucis procerum in medium duces procedunt. ibi insit Albanus : Injurias , & non redditas res ex fœdere quæ repetitæ sunt : & ego Regem nostrum Cluilium causam hujusce esse belli audisse videor : nec te dubito, Tulle , eadem præ te ferre. Sed si vera potius quàm dictu speciosa dicenda sunt , cupido imperii duos cognatos vicinosque populos ad arma stimulat : neque , rectè , an perperam , interpretor : fuerit ista ejus deliberatio , qui bellum suscepit. Me Albani geren-

gerendo bello ducem creavere. Illud te Tulle
 monitum velim: Hetrusca res, quanta circa nos,
 teque maximè sit, quò propiores vos, hoc ma-
 gis scis, multum illi terra, plurimum mari pollent.
 Memor esto jam cum signum pugnae d'obis, has
 duas acies spectaculo fore, ut fessos confectosque
 simul victorem ac victum aggrediantur. Itaque
 si nos dii amant, quoniam non contenti liber-
 tate certa, in dubiam imperii servitii que aleam
 inius, ineamus aliquam viam, qua utri utris im-
 perent, sine magna clade, sine multo sanguine
 utriusque populi decerni possit. *Haud displicet
 res Tullo, quanquam tum indole animi, tum spe vi-
 ctoria ferocior erat. Quærentibus utrinque ratio
 inicitur, cui & fortuna ipsa præbuit materiam.**
 Fortè in duobus tum exercitibus erant tergemini
 fratres, nec ætate, nec viribus disparēs. Horatios Cu-
 riatiosque fuisse satis constat, nec ferè res antiqua
 alia est nobilior: tamen in re tam clara, nominum
 error manet, utrius populi Horatii, utrius Curiatii
 fuerint, authores utroque trahunt: plures tamen
 inuenio, qui Romanos Horatios vocent, hos ut se-
 quar, inclinatur animus. Cum tergeminis agunt re-
 ges, ut pro sua quisque patria dimicent ferro, ibi
 imperium fore, unde victoria fuerit, nihil recusa-
 tur: tempus & locus convenit. Prius quàm dimica-
 rent, fœdus istum inter Romanos & Albanos est
 his legibus, ut cuius populi cives eo certamine
 vicissent, is alteri populo, cum bona pace imperi-
 taret. Fœdera alia aliis legibus, ceterum eodem
 modo omnia fiunt. Tum ita factum accepi-
 mus, nec ullius vetustior fœderis memoria est,

C

Fœcialis

24

Horatii
 & Cu-
 riatii
 terge-
 mini
 fratres.

Fœdera
 inter
 Roma-
 nos &
 Alba-
 nos.

Fœcia-
lis pa-
terpa-
tratus.

*Fœcialis regem Tullum ita rogavit: Jubesne me rex
patrepatrato populi Albani fœdus ferire?
jubente rege, Sagmina, inquit, te, rex, posco. Rex
ait: Puram tollito. Fœcialis ex arce graminis her-
bam puram attulit: postea regem ita rogavit:
Rex, facisne me tu regium nuntium populi Ro-
mani Quiritium? vasa, comitesque meos: Rex
respondit: quod sine fraude mea, populique
Romani Quiritium fiat, facio. Fœcialis erat M.
Valerius, is patrepatratum Sp. Fusum fecit,
verbena caput capilló/que tangens (paterpatrans
ad jusjurandum patrandum, id est sancendum fit)
fœdus, multisque id verbis, quæ longo effata car-
mine non opera est referre, peragit. Legibus dein-
de recitatis: Audi, inquit, Jupiter, audi pater-
patrate populi Albani, audi tu populus Albanus,
ut illa palàm prima postrema ex islis tabulis cerâ-
ve recitata sunt sine dolo malo, utique ea hic
hodie rectissimè intellecta sunt: illis legibus po-
pulus Romanus prior non deficiet, si prior de-
fecerit publico consilio, dolo malo, tu illo die Ju-
piter populum Romanum sic ferito, ut ego hunc
porcum hodie feriam: tantoque magis ferito,
quanto magis potes, pollesque. Id ubi dixit, por-
cum saxo silice percussit. Sua item carmina Alba-
ni, suumque jusjurandum per suum dictatorem,
suosque sacerdotes peregerunt. Fœdere icto, tergemini,
sicut convenerat, arma capiunt. * Cùm sui utrosque
adhortarentur, deos patrios, patriam ac parentes,
quicquid civium domi, quidquid in exercitu sit, il-
lorum tunc arma, illorum intueri manus: feroces &
suo pte*

suopte ingenio, & pleni adhortantium vocibus, in
 medium inter duas acies procedunt. Confederant
 utrinque pro castris duo exercitus periculi magis praesentis,
 quam cura expertes. Quippe imperium agebatur,
 in tam paucorum virtute atque fortuna positum.
 Itaque ergo erecti, suspensique in minimè gratum
 spectaculum, animo intenduntur. Datur signum: *Terge*
 infestisque armis, velut acies, terni iuvenes magnorum
 exercituum animos gerentes concurrunt; ne his nec illis
 periculum suum, sed publicum imperium servitiumque
 obversatur animo, futuraeque ea deinde patriae
 fortuna, quam ipsi fecissent. Ut primò statim
 concursu increpuere arma, micantesque fulsere
 gladii, horror ingens spectantes perstringit, & neutro
 inclinata spe torpebat vox, spiritusque. Consertis
 deinde manibus, cum iam non motus tantum corporum,
 agitatioque anceps telorum armorumque, sed vulnera
 quoque & sanguis spectaculo essent: duo Romani,
 super alium alius, vulneratis tribus Albanis
 exspirantes corruerunt. Ad quorum casum cum
 conclamasset gaudio Albanus exercitus, Romanas
 legiones iam spes tota, nondum tamen cura deseruerat,
 exanimis vice unius, quem tres Curiatii circumsteterant.
 Fortè is integer fuit, ut universis solus nequaquam
 par, sic adversus singulos ferox, ergo ne segregaret
 pugnam eorum, cepisset fugam, ita ratus secuturos,
 ut quemque vulnere affectum corpus sineret. Jam
 aliquantum spatii ex eo loco, ubi pugnatum est
 aufugerat, cum respiciens videt magnis interval-
 lis sequentes, unum haud procul ab sese abesse: is
 in eum magno impetu redit. Et dum Albanus exercitus

Terge
 mino-
 rum pu-
 gna de
 impe-
 rio.

inclamat Curianis, ut opem ferant fratri, jam Ho-
 ratius caso hoste victor secundam pugnam petebat.
 Tum clamore, qualis ex insperato paventium solet,
 Romani adjuvant militem suum: Et ille defungi
 prelio festinat. Prius itaque quam alter, qui nec procul
 aberat, consequi posset, Et alterum Curiatium con-
 ficit. Jamque equato Marte singuli supererant, sed nec
 spe nec viribus pares. Alterum intactum ferro cor-
 pus, Et geminata victoria ferocem in certamen ter-
 tium ibant, alter fessum vulnere, fessum cursu tra-
 hens corpus, victusque fratrum ante se strage, victori
 objicitur hosti, nec illud præmium fuit. Romanus ex-
 ultans. Duos, inquit, fratrum manibus dedi: ter-
 tium, causam belli hujusce, ut Romanus Albano
 imperet, dabo. Male sustinenti arma gladium su-
 perne jugulo defigit: jacentem spoliat. Romani ovan-
 tes ac gratulantes Horatium accipiunt, eo majore
 cum gaudio, quo propius metum res fuerat. Ad se-
 pulturam inde suorum nequaquam paribus animis
 vertuntur: quippe imperio alteri aucti, alteri ditio-
 nis aliena facti. Sepulchra exstant, quo quisque loco
 cecidit: duo Romana uno loco propius Albam, tria
 Albana Romam versus, sed distantia locis, ut Et pug-
 natum est. † Prius quam inde digrederentur, roganti
 Metrio ex fœdere icto quid imperaret, imperat Tul-
 lus, uti juventutem in armis habeat: usurum se eo-
 rum opera, si bellum cum Vejentibus foret, ita exer-
 citus inde domos abducti. Princeps Horatius ibat, ter-
 gemina spolia præ se gerens, cui soror virgo, qua de-
 sponsa uni ex Curiatius fuerat, obvia ante portam Ca-
 penam fuit: cognitaque super humeros fratris paluda-
 mento

mento sponsi, quod ipsa confecerat, solvit crines,, & flebiliter nomine sponsum mortuum appellat. Mover feroci juveni animum comploratio sororis in victoria sua, tantoq; gaudio publico. Stricto itaq; gladio, simul verbis increpans, transfigit puellam: Abi hinc cum immaturo amore ad sponsum, inquit, oblita fratrum mortuorum, vivique, oblita patriæ. Sic eat, quæcunq; Romana lugebit hostem. Atrox visum id facinus patribus, plebiq;: sed recens meritum factò obstabat: tamen raptus in jus ad regem Rex, ne ipse iam tristis ingratiq; ad vulgus judicii ac secundum judicium supplicii auctor esset, concilio populi advocato: Duumviros, inquit, qui Horatio perduellionem judicent secundum legem, facio. Lex horrendi criminis erat: Duumviri perduellionem judicent, si à Duumviris provocarit, provocatio- ne certato, si vincent, caput obnubito: infelici arbore, recte suspendito: verberato vel intra pomerium, vel extra pomerium. Hac lege Duumviri creati, qui se absolvere non rebantur eâ lege ne innoxium quidem posse, cum condemnassent, tum alter ex his, P. Horati, tibi perduellionem judico, inquit, lictor, colliga manus. Accesserat lictor injiciebatq; laqueum. Tum Horatius, auctore Tullo, clemente legis interprete. Provoco inquit. Ita de provocatione certatum ad populum est. Moti homines sunt in eo judicio maxime P. Horatio patre proclamante, se filiam jure cæsam judicare: ni ita esset, patrio jure in filium animadversurum fuisse. Orabat deinde, ne se, quem paulò ante cum egregia st rpe

Horatius sororem transfigit.

Horatius provocat ad populum.

conspexissent, orbum liberis facerent. *Inter hæc senex juvenem amplexus, spolia Curiatorum fixa eoloco, qui nunc Pila Horatia appellatur, ostentans; Huicque, agebat, quem modò decoratum, ovantemque victoria incedentem vidistis Quirites, eum sub furca vinctum inter verbera & cruciatis videre potestis, quod vix Albanorum oculi tam deforme spectaculum ferre possent. I, licitor, colliga manus, quæ paulò ante armatæ imperium populo Romano pepererunt. I, caput obnube liberatoris urbis hujus: arbori infelici suspende: verbera vel intra pomerium, modò inter illa pila & spolia hostium; vel extra pomerium, modò intra sepulchra Curiatorum. Quò enim ducere hunc juvenem potestis, ubi non sua decora eum à tanta fœditate supplicii vindicent? Non tulit populus nec patris lachrymas, nec ipsius parem in omni periculo animum: absolveruntq; admiratione magis virtutis, quam jure causæ. Itaque ut cedes manifesta, aliquo tamen piaculo lueretur, imperatum patri, ut filium expiaret pecunia publica. Is quibusdam piacularibus sacrificiis factis, quæ deinde genti Horatiae tradita sunt, transmissio per viam tigillo, capite ad aperto, velut sub jugum misit juvenem, id hodie quoque publice semper refectum manet: Sororium tigillum vocant. Horatiae sepulchrum, quo loco corruerat icla, constructum est saxo quadrato. **

Nec diu pax Albana mansit, invidia vulgi, quòd tribus militibus fortuna publica commissa fuerit, vanum ingenium dictatoris corrumpit, & quoniam recta consilia hand benè evenerant, pravis reconciliare popis-

27
Albani
de bel-
lo co-
gitant.

popularium animos cepit. Igitur ut prius in bello pacem, sic in pace bellum querens, quia sua civitati animorum plus quam virium cernebat esse, ad bellum palam, atque ex edicto gerendum alios concitat populos, suis per speciem societatis prodicionem reservat. Fidenates Colonia Romana, Vejentibus sociis consilii assumptis, pacto transitionis Albanorum, ad bellum atque arma incitantur. Cum Fidenae aperta descissent, Tullus Metio exercituque eius ab Alba accito, contra hostes ducit, ubi Anienem transit, ad confluentes collocat castra. Inter eum locum & Fidenas, Vejentium exercitus Tyberim transferat. Hi & in acie propè flumen tenere dextrum cornu, in sinistro Fidenates propius montes consistunt. Tullus adversus Vejentem hostem dirigit suos, Albanos contra legionem Fidenatium collocat.

Albano non plus animi erat, quam fides; nec manere ergo, nec transire aperte ausus, sensim ad montes succedit, inde ubi satis subisse sese ratus est, erigit totam aciem, fluctuansque animo, ut tereret tempus, ordines explicat. Consilium erat, quò fortuna rem daret, eà inclinare vires. Miraculo primò esse Romanis, qui proximi steterant, ut nudari latera sua sociorum digressu senserunt, inde eques citato equo nunciat regi, abire Albanos. Tullus in re trepida duodecim vocit Salios, fanaque Pallori ac Pavori. Equidem clara increpans voce, ut hostes exaudirent, redire in pralium jubet: nihil trepidatione opus esse: suo jussu circumduci Albanorum exercitum, ut Fidenatium nuda terga invadat, idem imperat, ut hastas equites erigere jubeat. id factum, magna parci petitum

Fidenates desciscunt à Romanis.

Albani exercitus proditio.

Fun-
duntur
Fide-
nates
& Ve-
jentes.

28

Tulli
concio.

Romanorum conspectum abeuntis Albani exerci-
tus intersepsit, qui viderant, id quod ab rege audi-
tum erat, rati, eo acrius pugnant. Terror ad hostes
transit, & audiverant clara voce dictum: & ma-
gna pars Fidenatium, ut qui coloni additi Romanis
essent, Latine sciebant. Itaque ne subito ex collibus
decursum Albanorum intercluderentur ab oppido,
terga vertunt. Instat Tullus, fusoque Fidenatium
cornu, in Vejentem alieno pavore percussum fero-
cior redit, nec illi tulere impetum, sed ab effusa
fuga flumen objectum à tergo arcebat. Quò post-
quam fuga inclinavit, alii arma foedè jactantes, in
aquam ceci ruebant: alii, dum cunctantur in ri-
pis, inter fugæ pugnaeque consilium oppressi: non aliã
antè Romana pugna atrocior fuit. * Tum Albanus
exercitus spectator certaminis; deductus in campos.
Metius Tullo devictos hostes gratulatur. Contrà
Tullus Metium benignè alloquitur, quod bene
vertat, castra Albanos Romanis castris jungere
jubet: sacrificium lustrale in diem posterum pa-
rat. Ubi illuxit, paratis omnibus, ut assolet, vocari
ad concionem utrunque exercitum jubet, pracones
ab extremo orsi; primos excivere Albanos; hi no-
vitate etiam rei moti, ut regem Romanum con-
cionantem audirent, proximi constitere, ex com-
posito armata circumdatur Romana legio. Centu-
rionibus datum negotium erat, ut sine mora im-
peria exequerentur. Tum ita Tullus insit: Ro-
mani, si unquam antè aliàs ullo in bello fuit;
quod primùm diis immortalibus gratias ageretis,
deinde vestræ ipsorum virtuti, hesternum id præ-
mium

lium fuit, dimicatum est enim non magis cum hostibus, quàm (quæ dimicatio major ac periculofior est) cum proditione ac perfidia sociorum. Nam, ne vos falsa opinio teneat, injuffu meo Albani subiere ad montes : nec imperium illud meum, sed confilium ; & imperii fimulatio fuit, ut nec vobis ignorantibus, deferi vos, averteretur à certamine animus : & hostibus circumveniri fe ab tergo ratis, terror ac fuga injiceretur. Nec ea culpa, quam arguo, omnium Albanorum est, ducem fecuti funt : ut & vos, fi quo ego indè agmen declinare voluiffem, feciffetis. Metius ille est ductor itineris hujus, Metius idem hujus machinator belli, Metius fœderis Romani Albanique ruptor, audeat deinde talia alius, nifi in hunc infigne jam documentum mortalibus dederò. : *Centuriones armati Metium circumfiftunt, Rex cætera, ut orfus erat, peragit.* Quod bonum, fauftum, felixque fit populo Romano, ac mihi, vobisque Albani, populum omnem Albanum Romam traducere in animo eft ; civitatem dare plebi, primores in patres legere : unam urbem, unam rempublicam facere : ut ex uno quondam in duos populos divifa Albana res eft, fic nunc in unum redeat. *Ad hæc Albana pubes inermis ab armatis fepta, in variis voluntatibus, communi tamen metu cogente, filentium tenet, tum Tullus : Meti Suffeti, inquit, fi ipfe difcere poffes fidem ac fœdera fervare, vivo tibi ea difciplina à me adhibita effer, nunc quoniam tuum infanabile ingenium eft, eft tuo*

supplicio doce humanum genus, ea sancta credere, quæ à te violata sunt, ut igitur paulò antè animum inter Fidenatem Romanamque rem ancipitem gessisti, ita jam corpus passim distrahendum dabis.

Metius
quadri-
gis la-
ceratur.

*Exinde duabus admotis quadrigis, in currus earum distentum illigat Metium, deinde in diversum iter equi concitati, lacerum in utroque curru corpus, quæ inhaerant vinculis membra, portantes, avertère omnes à tanta fœditate spectaculi oculos. Primum, ultimumque illud supplicium apud Romanos exempli parum memoris legum humanarum fuit: in aliis gloriari licet, nulli gentium mitiores placuisse pœnas. * Inter hæc jam præmissi Albani erant equites, qui multitudinem traducerent Romam, legiones deinde ductæ ad diruendam urbem, qua ubi intravere portas, non quidem fuit tumultus ille, nec pavor, qualis captarum esse urbium solet, cum effractis portis stratibusve ariete muris, aut arce vi capta, clamor hostilis, & cursus per urbem armatorum omnia ferro flammaque miscet: sed silentium triste, ac tacita mœstitia ita defixit omnium animos, ut præ metu obliti quid relinquerent, quid secum ferrent, deficiente consilio, roguantesque alii alios, nunc in liminibus starent, nunc errabundi domos suas ultimùm illas visuri prævagarentur. Ut verò jam equorum clamor exire iubentium instabat, jam fragor tectorum quæ diruebantur, ultimis urbis partibus audiebatur, pulvisque ex distantibus locis ortus velut nube inducta omnia impleverat: raptim quibus quisque poterat elatis, cum Larem ac Penates, tectaque in quibus natus quisque educatusque*

29
Albani
cives
Romã
tradu-
cuntur.
Alba
dirui-
tur.

esser,

esset, relinquentes exirent, jam continens agmen migrantium impleverat vias: & conspectus aliorum mutua miseratione integrabat lachrymas: vocesque etiam miserabiles exaudiebantur, mulierum praecipue, cum obsessa ab armatis templa angusta praterirent, ac velut captos relinquerent Deos. Egressis urbem Albanis. Romanus passim publica privataque omnia tecta adaequat solo, unaque hora quadringentorum annorum opus, quibus Alba steterat, excidio ac ruinis dedit, templis tamen deum (ita enim edictum ab rege fuerat) temperatum est. * Roma interim crescit Albae ruinis: duplicatur civium numerus: Coelius additur urbi mons: & quo frequentius habitaretur, eam sedem Tullus regia capit, ibique deinde habitavit. Principes Albanorum in patres, ut ea quoque pars reipublicae cresceret, legit: Tullios, Servilios, Quintios, Geganos, Curiatios, Cloelios: templumque ordini ab se aucto curiam fecit, quae Hostilia usque ad patrum nostrorum aetatem appellata est, & ut omnium ordinum viribus aliquid ex novo populo adjiceretur, equitum decem turmas ex Albanis legit, legiones & veteres eodem supplemento explevit, & novas scripsit. Hac fiducia virum Tullus Sabinis bellum indicit, genti ea tempestate secundum Haetruscos opulentissima viris armisque, utrimque injuria facta, ac res nequicquam erant repetita. Tullus ad Feroniae fanum mercatu frequenti negotiatores Romanos comprehensos querebatur: Sabini suos prius in lucum confugisse, ac Romae retentos. Haec causa belli ferebantur. Sabini haud parum memores, & suarum virum partem Romae ab Tatio locatam, &

Tem-
plis de-
um
tempe-
ratur.

39

Belli Sa-
bini
causa.

Ro.

Sabini
super-
runtur.

Romanam rem super etiam adiectione populi Alba-
ni auctam, circumspicere. Et ipsi externa auxilia.
Hetruria erat vicina, proximi Hetruscorum Vejen-
tes, inde ob residuas bellorum iras maxime sollicitatis
ad defectionem animis, voluntarios traxere, Et apud
vagos quosdam ex inopi plebe etiam merces valuit,
publico auxilio nullo adjuti sunt, valuitque apud Ve-
jentes (nam de ceteris minus mirum) pacta cum
Romulo induciarum fides. Cum bellum utrinque sum-
ma ope pararent, vertique in cores videretur, utri-
prius arma inferrent, occupat Tullus in agrum Sa-
binum transire: pugna atrox ad sylvam Malicusa fuit:
ubi Et pedum quidem robore, ceterum equitatu
aucto nuper plurimum Romana acies valuit. Ab
equitibus repente iuventus turbati ordines sunt Sabinorum.
Nec pugna deinde illa constare nec fuga explicari sine magna cade potuit. * Deuictis Sabinis,
cum in magna gloria, magnisque opibus regnum Tulli
ac tota res Romana esset, untiatum regi, patribusque
est, in monte Albano lapidibus pluisse: quod cum
credi vix posset, misit ad id visendum prodigium,
in conspectu haud aliter quam cum grandinem ven-
ti glomeratam in terras agunt, crebri cecidere caelo
lapides. Visi etiam audire vocem ingentem ex sum-
mi cacuminis luco, ut patrio ritu sacra Albani fa-
cerent, quae velut diis quoque simul cum patria reli-
ctis, oblivioni dederant: Et aut Romana sacra susce-
perant, aut fortuna (ut fit) obrati cultum relique-
rant deum. Romanis quoque ab eodem prodigio No-
vendiale sacrum publice susceptum est: seu voce coe-
lesti ex Albano monte missa (nam id quoque traditur)
seu

31

*sen Aruspicum monitu, mansit certè solenne, ut
 quādo cūque idem prodigium nuntiaretur, feria
 per novem dies agerentur. Haud ita multo post pe-
 stilentia laboratum est, unde cum pigritia militandi
 oriretur, nulla tamen ab armis quies dabatur à bel-
 licoſo rege; salubriora etiam credente militiā quā
 domi juvenum corpora esse, donec ipse quoque longin-
 quo morbo est implicitus. Tunc a deo fracti simul cum
 corpore sunt spiritus illi feroces, ut qui nihil antè ra-
 tus esset minus regium quā sacris dedere animum,
 repente omnibus, magnis parvisque superstitionibus
 obnoxius degeret, religionibusque etiam populum im-
 pleret. Vulgò jam homines, cum statum rerum, qui
 sub Numa rege fuerat, requirentes, unam opem agris
 corporibus relictam, si pax veniaq; ab diis impe-
 trata esset, credebant. Ipsum regem tradunt volven-
 tem commentarios Numa, cū ibi quadam occulta
 solemnia sacrificia Jovi Elicio facta invenisset, ope-
 ratum his sacris se abdidisse: sed non ritè in ritum aut
 curatum id sacrum esse: nec solum nullam ei oblatam
 cœlestium speciem, sed ira Jovis sollicitati prava re-
 ligione fulmine ipsum cum domo conflagraſse. Tul-
 lus magnā gloriā belli regnavit annos duos & tri-
 ginta. * Mortuo Tullo, res, ut institum jam inde
 ab initio erat, ad patres redierat, hique inter regem
 nominaverant: quo comitia habente, Ancum Mar-
 tium Regem populus creavit: patres fuere authores.
 Numæ Pompili Regis nepos filia ortus Ancus Mar-
 tius erat, qui ut regnare cœpit, & avita gloria
 memor, & quia proximum regnum cetera egregium
 ab una parte haud satis prosperum fuerat, aut negle-*

Pesti-
 lentia.

Tullus
 fulmi-
 conflagrat.

23

Ancus
 Martius
 Rex.

ctis

Etis religionibus aut pravè cultis: longeque antiquis-
 simum ratus sacra publica, ut ab Numa instituta
 erant, facere: omnia ea ex Commentariis regis Pon-
 tificem maximum in album relata, proponere in
 publico jubet, inde & civibus otii cupidis, & fini-
 timis civitatibus facta spes in Aui mores atque in-
 stituta regem abiturum. Igitur Latini, cum quibus
 Tullo regnante ictum fœdus erat, sustulerant animos,
 & cum incursionem in agrum Romanum fecissent,
 repetentibus res Romanis superbe responsum red-
 dunt, de fidem Romanum regem inter sacella & aras
 acturum esse regnum rati. Medium erat in Anco in-
 genium, & Numa, & Romuli memor, & præterquam
 quod aui regno magis necessariam fuisse pacem cre-
 debat, cum in novo, tum feroci populo, etiam quod illi
 contigisset etiam, sine injuria id se haud facillè habi-
 turum, tentari patientiam, & tentatam contemni:
 temporaque esse Tullo regi aptiora quàm Numa: ne
 tamen, quoniam Numa in pace religiones instituis-
 set, à se bellica ceremonia proderentur: nec gereren-
 tur solùm, sed etiam indicerentur bella aliquo ritu:
 jus ab antiqua gente Equiculis, quod nunc Fœcia-
 les habent, descripsit, quo res repetuntur, Legatus
 ubi ad fines eorum venit, unde res repetuntur, capite
 velato (filum lana velamen est) Audi Jupiter, inquit,
 audite fines (cujuscunque gentis sunt, nominat)
 audiat fas, ego sum publicus nuntius populi Ro-
 mani justè pièque legatus venio, verbisque meis
 fides sit. Peragit deinde postulata, inde fovem te-
 stem facit: Si ego injustè, impièque illos homines,
 illasque res dedi populo Romano, mihi que
 exposco,

Bellicas
 care-
 monias
 Ancus
 insti-
 tuit.

exposco, tum patriæ compotem me nunquam si-
nas esse. *Hæc, cum fines suprascandit, hæc, quicun-*
que ei primus vir obvius fuerit, hæc portam in-
grediens, hæc forum ingressus, paucis verbis carmi-
nis, concipiendique iusjurandi mutatis peragit, se
non deduntur quos exposcit, diebus tribus & tri-
ginta (tot enim solennes sunt) peractis, bellum ita
indicit: Audi Jupiter, & tu Juno: Quirine,
diique omnes cælestes, vosque terrestres, vosque
infernæ audite: Ego vos testor, populum illum
(quicumque est nominat) injustum esse, neque
jus persolvere, sed de istis rebus in patria majores
nati consulamus, quo pacto Jus nostrum adipis-
carnur. Cum is nuntius Romam ad consulendum
redit, confestim rex his ferme verbis patres consu-
lebat. Quarum rerum, litium, causarum condixit
paterpatratus populi Romani Quiritium patri-
patrato priscorum Latinorum, hominibusque
priscis Latinis, quas res dederunt, nec sol-
verunt, nec fecerunt, quas res dari, fieri, solvi
oportuit, dic, inquit ei, quem primum sententiam
rogabat, quid censes? Tum ille: Puro pioque duel-
lo quærendas censeo, itaque consentio, con-
sciscoque. Inde ordine alii rogabantur, quando-
que pars major eorum qui aderant, in eandem
sententiam ibat, bellum erat consensu fieri soli-
tum: aut fœcialis hastam ferratam, sanguineam
aut præustam ad fines eorum ferret, & non minus
tritus puberibus presentibus diceret: Quod po-
puli priscorum Latinorum hominesve prisci
Latini adversus populum Romanum, Quiritium
fecerunt, deliquerunt, quod populus Romanus

Belli in-
dicendi
ritus.

Quiri-

Quiritium bellum cum priscis Latinis iussit esse, senatusque pop. Romani Quiritum censuit, consentit, conscivit, ut bellum cum priscis Latinis fieret: ob eam rem ego, populusque Romanus populis priscorum Latinorum, hominibusque priscis Latinis bellum indicō, facioque. *Id ubi dixisset, hastam in fines eorum emittebat. Hoc tum modo ab Latinis repetita res, ac bellum indictum: moremque eum posterius acceperunt, * Ancus demandata cura sacrorum flaminibus, sacerdotibusque aliis exercitu novo conscripto, profectus Politorium urbem Latinorum vi cepit: secutusque morem regum priorum, qui rem Romanam auxerant, hostibus in civitatem accipiendis, multitudinem omnem Romam traduxit, & cum circa palatium sedem veteres Romani, Sabini Capitolium atque arcem, Coelium montem Albani implessent: Aventinum novae multitudini datum, additi eidem haud ita multo post, Tellenis Ficanaque captis, novi cives. Politorium inde rursus bello repetitum, quod vacuum occupaverant prisci Latini, eaque causa diruenda urbis eius fuit Romanis, ne hostium semper receptaculum esset. Postremo omni bello Latino Medulliam compulso, aliquandiu ibi Marte incerto, varia victoria pugnatum est, nam & urbs tuta munitionibus, presidioque firmata valido erat, & castris in aperto positis, aliquoties exercitus Latinus cominus cum Romanis signa contulerat. Ad ultimum omnibus copiis connexus Ancus, acie primum vincit, inde ingenti praeda potitus, Romam rediit: tum quoque multis millibus Latinorum in civitatem acceptis, quibus ut iunge-*

retur

33

Auge-
tur res
Roma-
na ho-
stibus
in civi-
tatem
accep-
tis.

reitur Palatio Aventinum, ad Muria data sedes. Ianiculum quoque adiectum, non inopia loci, sed nequando ea arx hostium esset, id non muro solum, sed etiam ob commoditatem itineris ponte Sublicio, tum primum in Tyberi factio, conjungi urbi placuit. Quiritium quoque fossa, haud parvum munimentum à planioribus aditu locis, Anci regis opus est. Ingenii incremento rebus auctis, cum in tanta multitudine hominum, discrimine rectè an perperam facti confuso, facinora clandestina fierent, carcer ad terrorem incrementis audacia media urbe imminens foro adificatur. Nec urbs tantum hoc rege crevit, sed etiam

Carcer
edifica-
tur.

ager, finesque: sylva Masia Vejentibus adempta, usque ad mare imperium prolatum: & in ore Tyberis Hostia urbs condita: salina circa facta: egregiaque rebus bello gestis, ades Jovis Feretrii amplificata.

* Anco regnante, Lucumo vir impiger, ac divitiis potens, Romam commigravit, cupidine maximè aspe magni honoris, cujus adipiscendi Tarquinis (nam ibi quoque peregrina stirpe oriundus erat) facultas non fuerat. Demarati Corinthii filius erat, qui ob seditiones domo profugus, cum Tarquinis forte consedisset, uxore ibi ducta, duos filios genuit. nomina his, Lucumo atque Aruns fuerunt. Lucumo superfuit patri bonorum omnium haeres: Aruns prior quam pater moritur, uxore gravida relicta, nec diu manet superstes filio pater, qui cum ignorans nurum ventrem ferre, immemor in testando nepotis, decessisset, proero post avi mortem in nullam sortem bonorum nato, ab inopia Egerio inditum nomen Lucumoni contra omnium heredi bonorum, cum divitia jam animos facerent, auxit ducta in

34

D

Tanaquil
hanc

haud facile iis, in quibus nata erat, humiliora sine-
 ret. Ea cum innaisset spernentibus Heiruscis Lucu-
 monem exule advena orium ferre indignitatem non
 potuit, oblitæque ingenita erga patriam charitatis,
 dummodo virum honoratum videret, consilium mi-
 grandi ab Tarquinis cepit. Roma est ad id potissi-
 mum visa. In novo populo, ubi omnis repentina atq;
 ex virtute nobilitas fit, futurum locum forti ac stre-
 nuo viro. Regnasse Tatium Sabinum: accersitum in
 regnum Numam à Curibus: & Ancum Sabina ma-
 tre ortum, nobilemq; una imagine Numæ esse: facile
 persuadet, ut cupido honorum, & cui Tarquini ma-
 terna tantum patria esset. Sublatis itaq; rebus com-
 migrant Romam. Ad Ianiculum forte ventum erat.
 Ibi ei carpento sedenti cum uxore, aquila suspensis de-
 missa leniter alis pileum aufert: superq; carpentum
 cum magno clangore volitans, rursus velut ministe-
 rio divinitus missa, capiti aptè reponit: inde subli-
 mis abiit. Accepisse id augurium lata dicitur Tana-
 quil, perita, ut vulgò Heirusci, cælestium prodigio-
 rum malior. Excelsa & alta sperare complexa vi-
 rum jubet. Eam alitem, ea regione cæli, & ejus
 dei nunciam venisse: circa summum culmen ho-
 minis auspiciam fecisse: levasse humano super-
 positum capiti decus, ut divinitus eidem redderet.
 Has spes cogitationesque secum portantes, urbem in-
 gressi sunt: domiciliæque ibi comparato, L. Tarqui-
 nium Priscum edidere nomen. Jam & Romanis con-
 spicuum eum novitas, divitiæq; faciebant: & ipse
 quoq; fortunam, benigno alloquio, comitate invian-
 di, beneficisq; quos poterat, sibi conciliando, adju-
 vabat: donec in regiam quoque de eo fama perlata
 est. Notitiãque eam brevi apud regem liberaliter
 dex-

Augu-
 rium.

dextræque obeundo officia, in familiaris amicitia adduxerat jura: ut publicis pariter ac privatis consiliis bello domiq; interesset: & per omnia expertus, postremò tutor etiam liberis regis testamento institueretur. * Regnavit Ancus annos quatuor & viginti, cuilibet superiorum regnum belli pacisq; & artibus & gloria par. Jam filii propè puberem aetatem erant. Eo magis Tarquinius instare, ut quamprimum comitia regi creando fierent: quibus indictis, sub tempus pueros venatum ablegavit. isque primus & petisse ambitiosè regnum, & orationem dicitur habuisse ad conciliandos plebis animos compositam: Cùm se non rem novam petere, quippe qui non primus, quod quisquam indignari mirarive posset, sed tertius Romæ peregrinus regnum affectet: & Tatium non ex peregrino solùm, sed etiam ex hoste regem factum: & Numam ignarum urbis, non petentem, in regnum ultrò accitum. Se ex quo sui potens fuerit, Romam cum conjugè ac fortunis omnibus commigrasse. Majorem partem ætatis ejus, qua civilibus officiis fungantur homines, Romæ se quàm in vetere patria vixisse. Domi militiæque sub haud pœnitendo magistro, ipso Anco rege, Romana se jura, Romanos ritus didicisse. Obsequio & observantia in regem cum omnibus, benignitate erga alios cum rege ipso certasse. Hac eum haud falsa memorantem, ingenti consensu populus Romanus regnare jussit. Ergo virum cetera egregium, secuta quam in petendo habuerat, etiam regnantem ambitio est. Nec minùs regni sui firmandi, quàm augenda reipublica memor, centum patres legit, qui deinde minorum gentium sunt appellati: factio haud

35.
tarquinius re-
gnum
affectat,

Patres
100. legi
dubia guntur.

dubia regis, cuius beneficio in curiam venerant Bel-
 lum primum cum Latinis gessit, & oppidum ibi Ap-
 piolas vi cepit: predaq; inde maiore quàm quantitas
 belli fama fuerat, reuicta ludos opulentiùs instructi-
 usq; quàm priores reges, fecit. Tum primum circo,
 qui nunc maximus dicitur, designatus locus est. Loca
 diuisa patribus, equib;sq;, ubi spectacula sibi quis-
 que facerent, fori appellati. Spectavere, farris duode-
 mos ab terra spectacula alta sustinentibus pedes. Lu-
 dicrum fuit equi, pugilesq; ex Hetruria maximè
 acciti. Solemnes deinde annui mansere ludi, Roma-
 ni magnique variè appellati. * Ab eodem rege &
 circa forum privatis edificanda diuisa sunt loca:
 porticus, tabernaq; facta, Muro quoque lapideo cir-
 cumdare urbem parabat, cum Sabinum bellum ce-
 ptis intervenit. Adeoque ea subita res fuit, ut prius
 Anienem transirent hostes, quàm obviam ire, ac pro-
 hibere exercitus Romanus posset: itaque trepidatum
 Roma est. Et primò dubia victoria, magna utrin-
 que cade pugnatum est. Reductis deinde in castra
 hostium copiis, datèque spatio Romanis ad comparan-
 dum de integro bellum, Tarquinius equitem maxi-
 mè suis deesse viribus ratus, ad Ramnenses, Titien-
 ses, Luceres, quas ceneurias Romulus scripserat, ad-
 dere alias constituit, suoque insignes relinquere no-
 mine. Id quia inauguratè Romulus fecerat, negare
 Accius Navius inclutus ea tempestate augur, neque
 mutari, neque novum constitui, nisi aves addixissent,
 posse. Ex eo ira regi mota. Eludensq; artem (ut fe-
 runt) Agedum, inquit, divine tu, inaugura, fieri-
 ne possit quod nunc ego mente concipio. Cum il-
 le in augurio rem expertus, profectò futuram dixis-
 set: atqui hæc animo agitavi, inquit, te novacula
 cotem

Sabi-
 num
 bellum.

Accius
 augur
 nova-
 cula

cotem disscissurum. Capse hæc, & perage quod ^{cotem} ^{diffe-} ^{cuit.}
 aves tuæ fieri posse portendunt. Tum illum haud
 cunctanter disscidisse cotem ferunt. Statua Accis
 posita capite velato, quo in loco res acta est, in comi-
 tio in gradibus ipsis ad levam curia fuit. Cotem
 quoque eodem loco sitam fuisse memorant, ut esset ad
 posteros miraculi ejus monumentum. Auguriis
 certe, sacerdotioque augurum tantus honos accessit,
 ut nihil belli, domiq; postea, nisi auspiciatò gereretur:
 concilia populi, exercitus vocati, summa rerum,
 ubi aves non admisissent, dirimerentur. Neque tum
 Tarquinius de equitum centuriis quicquam muta-
 vit, numero tantum aliorum adjecit, ut mille &
 DCCC equites in tribus centuriis essent. Posteriore
 modo sub iisdem nominibus, qui additi erant, ap-
 pellati sunt. Quas nunc, quia geminatae sunt, sex vo-
 cantur centurias. * Hac parte copiarum aucta, ite-
 rum cum Sabinis confligitur. Sed præterquam quod
 viribus creverat Romanus exercitus, ex occulto eti-
 am additur dolus, missis qui magnam vim ligno-
 rum in Anienis ripa jacentem, ardentem in flumen
 conjicerent: ventòq; juvante accensa ligna & pleròq;
 in ratibus impaëta sublicitis cum harerent, pontem
 incendunt. Ea quoque res in pugna terrorem attulit
 Sabinis, Effusis eadem fugam impediit: multique
 mortales, cum hostem effugissent, in flumine ipso
 periere: quorum fluitantia arma ad urbem cognita
 in Tyberi, prius pene quàm nuntiari posset, insignem
 victoriam fecere. Eo prælio præcipua equitum gloria
 fuit. Utrinq; ab cornibus positos, cum jam pelliceretur
 media peditum suorum acies, ita incurrisse ab late-
 ribus ferunt, ut non sisterent modò Sabinas legiones
 ferociter instantes cedentibus, sed subito in fugam

37

Sabini
vincun-
tur.

verterent. Montes effuso cursu Sabini petebant, & pauci tenuere. Maxima pars, ut ante dictum est, ab equitibus in flumen acti sunt. Tarquinius instandū perterritis ratus, prada captivisque Romam missis, spoliis hostium (notam id Vulcano erat) ingenti cumulo accessis, pergit porro in agrum Sabinum exercitum inducere, & quamquam malè gesta res erat, nec gesturos meliùs sperare poterant: tamen quia consulendi res non dabat spatium, ière obviam Sabini tumultuario milite. Iterumque ibi fusi, perditis jam propè rebus, pacem petiere. Collatia, & quidquid circa Collatiam agri erat, Sabinis ademptum. Egerius (fratris hic filius erat regis) Collatia in presidio relictus. deditosque Collatinos ita accipio, eamque deditio-

Deditio
nis for-
mula,

nis formulam esse. Rex interrogavit: Estne vos legati oratoresque missi à populo Collatino, ut vos, populumque Collatinum dederetis? Sumus. Estne populus Collatinus in sua potestate? Est. Deditisne vos, populum Collatinum, urbem, agros, aquam, terminos, delubra, utensilia, divina humanaque omnia, in meam populi que Romani ditionem? Dedimus. At ego recipio. * Bello Sabino perfecto, Tarquinius triumphans Romam rediit, inde priscis Latinis bellum fecit. Ibi nusquam ad universe rei dimicationem ventum est, ad singula oppida circumferendo arma, nomen omne Latinum domuit. Corniculum, Ficulnea vetus, Cameraria, Crustumarium, Ameriola, Medullia, Nomentum, hæc de priscis Latinis, aut qui ad Latinos defece- rant, capta oppida. Pax deinde est facta. Majore inde animo pacis opera inchoata, quam quanta mole gesserat bella, ut non quiesceret populus domi esset, lapideo quam milita fuisset. Nam & muro lapideo, cujus

exor-

exordium operis Sabino bello turbatum erat, urbem, ^{urbis cin-}
 quã nondum munierat cingere parat: & infima ur- ^{gitur.}
 bis loca circa forum, aliasque interjectas collibus
 convalles quia ex planis locis haud facile evehebant
 aquas, cloacis è fastigio in Tyberim ductis siccant: &
 aream ad adem in Capitolio Jovis, quã voverat
 bello Sabino, jam presagiente animo futuram olim
 amplitudinem loci, occupat fundamentis. Eo rem-
 pore in regia prodigium visu eventûque mirabile
 fuit. Pueri dormienti, cui Servo Tullio nomen 39
 fuit, caput arsisse ferunt multorum in conspectu. ^{Prodi-}
 plurimo igitur clamore inde ad tanta rei miracu- ^{gium.}
 lum orio, excitum regem. Et cum quidam familia-
 rium aquam ad restinguendum ferret, ab regina
 retentum: sedatõque jam tumultu moveri vetuisse
 puerum, donec sua sponte experrectus esset. mox cum
 somno & flammam abiisse. Tum abducto in secre-
 tum viro Tanaquil. Videlne tu puerum hunc,
 inquit, quem tam humili cultu educamus? scire
 licet, hunc columnen quondam rebus nostris du-
 biis futurum præsidiumque regis afflictae. Pro-
 inde materiam ingentis publicè privatimque
 decoris, omni indulgentia nostra nutriamus.
 Inde puerum liberum loco ceptum haberi, erudiriq;
 artibus, quibus ingenia ad magna fortuna cultum
 excitantur. Evénit facile, quod diis cordi esset. Ju-
 venis evasit vera indolis regia. Nec cum quæreretur
 gener Tarquinio, quisquam Romana juvenentis ulla
 arte conferri potuit. Filiamque ei suam rex despon-
 dit. Hic quacunque de causa tantus illi honos habi-
 tus, credere prohibet, servum natum eum parvamque
 ipsum servisse: eorum magis sententia sum, qui Car-
 niculo capto, Servii Tullii, qui Princeps in illa urbe

fuerat, gravidam viro occiso uxorem, cum inter reliquas captivas cognita esset, ob unicam nobilitatem ab Regina Romana prohibitam ferunt servitio, partum Roma edidisse in Prisci Tarquini domo. Inde tanto beneficio & inter mulieres familiaritatem auctam, & puerum ut in domo à parvoeductum, in charitate atque honore fuisse, fortunam Matris, quod capta patria in hostium manus venerit, ut servâ natus crederetur, fecisse. * Duodequadragesimo ferme anno, ex quo regnare ceperat Tarquinius, non apud regem modò, sed apud patres plebémque longè maximo honore Servius Tullius erat. Tum Anci filii duo etsi antea semper pro indignissimo habuerant, se patrio regno tutoris fraude pulsos, regnare Rome advenam, non modò vicina, sed ne Italica quidem stirpis: tum impensius his indignitas crescere, si ne ab Tarquinio quidem ad se rediret regnum, sed præceptis inde porrò ad servitia cadere: ut in eadem civitate post centesimum ferè annum, quàm Romulus Deo prognatus, Deus ipse renuerit regnum, donec in terris fuerit, id Servius servâ natus possideat. Tum commune Romani nominis, tum præcipuè id domus suæ dedecus fore, si Anci regis virili stirpe salva, non modò advenis, sed servis etiam regnum Roma pateret, ferro igitur eam arcere contumeliam statuunt. Sed & injuria dolor in Tarquinium ipsum magis quàm in Servium eos stimulabat: & quia gravior ultor cadis, si superesset, rex futurus erat quàm privatus: tum Servio occiso, quem unque alium generum delegisset, eundem regni heredem facturum videbatur. ob hæc ipsi regi insidia parantur. Ex pastoribus duo ferocissimi delecti ad facinus, qui us consueti erant uterque agrestibus

bus ferramentis, in vestibulo regia quam potuere
 tumultuosissime, specie rixa in se omnes apparitores
 regios convertunt. Inde cum ambo regem appella-
 rent, clamorq; eorum penitus in regiam pervenisset,
 vocati ad regem pergunt. Primo uterque vociferari,
 & certatim alter alteri obstrepere. Coerciti ab licto-
 re, & jussi in vicem dicere, tandem obloqui desistunt.
 Unus rem ex composito orditur, dum intentus in eum
 se rex totus averteret, alter elatam securim in ca-
 put dejecit: relictoque in vulnere telo, ambo se foras
 ejiciunt. Tarquinius moribundum cum qui circa Tarquin-
 erant, excepissent, illos fugientes lictores compre-
 hendunt. Clamor inde, concursuque populi miran-
 tium quid rei esset. *Tanaquil inter tumultum clau-
 di regiam jubet, arbitros ejicit. simul qua curando
 vulnere opus sunt, tanquam spes subesset, sedulo
 comparat: simul, si destituat spes, alia praesidia moli-
 tur. Servio properè accito, cum pene ex sanguem vi-
 rum ostendisset, dextram tenens, orat, ne inultam
 mortem soceri, ne socrum inimicis ludibrio esse sinat.
 Tuum est, inquit, Servi, si vir es, regnum: non
 eorum qui alienis manibus pessimum facinus fe-
 cere. Erige te, deosque duces sequere, qui cla-
 rum hoc fore caput divino quondam circumfuso
 igni portenderunt. Nunc te illa caelestis excitet
 flamma. Nunc expergiscere verè. Et nos pere-
 grini regnavimus: qui sis, non unde natus sis,
 reputa. Si tua, re subita, consilia carpent, at tu mea
 consilia sequere. Cum clamor impetûsq; multitu-
 dinis vix sustineri posset, ex superiore parte adium
 per fenestras in novam viam versas (habitabat enim
 rex ad Jovis Seatoris) populum Tanaquil alloqui-
 tur. Jubet bono animo esse. Sopitum fuisse re-

Tanaquil
 nius se-
 curi fe-
 ritur.

41

gem subito ictu, ferrum haud altè in corpus descendisse: jam ad se redisse: inspectum vulnus absterfo cruore: omnia salubria esse. Confidere propediem ipsum eos vituros. Interim Servio Tullio jubere populum dicto audientem esse: eum jura redditurum, obiturumque alia regis munia. *Servius cum trabea & lictoribus prodit: ac sede regia sedens, alia decernit, de aliis consulturum se regem esse simulat. Itaque per aliquos dies, cum jam exspirasset Tarquinius, celata morte per speciem aliena fungenda vicis, suas opes firmavit. Tum demum palam factum. Et comploratione in regia orta, Servius prasidio firmo munitus, primus injussu populi, voluntate patrum regnavit. Anci liberi, jam tum comprehensis sceleris ministris, ut vivere regem, & tantas esse opes Servii nuntiatum est, Sueffam Pometiam exulatam jerant. * Nec jam publicis magis auxiliis Servius, quam privatis munire opes. Et ne qualis Anci liberum animus adversus Tarquinium fuerat, talis adversus se Tarquini liberum esset, duas filias juvenibus regis, Lucio atque Arunti, Tarquinius, jungit: nec rupit tamen fati necessitatem humanis consiliis, quin invidia regni etiam inter domesticos infida omnia atque infesta faceret. Per opportunè ad presentis quietem statim bellum cum Veientibus (jam enim inducia exierant) aliisque Etruscis sumptum. In eo bello & virtus, & fortuna enicuit Tullii. fusq; ingenti hostium exercitu haud dubius rex, seu patrum seu plebis animos periclitaretur, Romam rediit. Aggrediturq; inde pacis longè maximum opus, ut quemadmodum Numa divini author juris fuisset, ita Servium conditorem omnis in civitate discriminis, ordinumque quibus*

Servius
rex à
patri-
bus cre-
atur.

42

quibus inter gradus dignitatis, fortunaque aliquid interlucet, posterifama ferrent. Censum enim instituit, rem saluberrimam tanto futuro imperio: ex quo belli pacisque munia non viritim, ut antè, sed pro habitu pecuniarum fierent. Tum classes, centuriasque & hunc ordinem ex censa descripsit, vel paci decorum, vel bello. † Ex iis, qui centum millium aëris, aut majorem censum haberent, LXXX. confecit centurias, quadragenas seniorum ac juniorum. Prima classis, omnes appellati Seniores, ad urbis custodiam ut praesto essent: juvenes, ut foris bella gererent. Arma his imperata, galea, clypeus, ocrea, lorica, omnia ex aëre: hac ut tegumenta corporis essent: tela in hostem, hastaque & gladius. Addita huic classi duabus centuriis, quae sine armis stipendia facerent. Datum munus, ut machinas in bello ferrent. Secunda classis intra centum usque ad quinque & septuaginta millium censum instituta. Et ex his senioribus junioribusque viginti conscripta centuria: arma imperata, scutum pro clypeo, & praeter loriceam omnia eadem. Tertia classis quinquaginta censum esse voluit. Totidem centuria & haec eodemque discrimine aetatem facta: nec de armis quicquam mutatum, ocrea tantum adempta. In quarta classe census quinque & viginti millium, totidem centuria facta: arma mutata, nihil praeter hastam & verutum datum. Quinta classis aucta, centuria triginta facta. Fundas, lapidesque missiles hi secum gererent. In his accensi cornicines, tibicinesque in tres centurias distributi. Undecim millibus hac classis conserebatur. Hoc minor census reliquam multitudinem habuit. Inde una centuria facta est immunis militiae. Itaque pedestri exercitu ornato distributoque equitum ex

Census
instituo.

43

† Val.

1000.

corona.

* Val.

570.

corona.

100.

* Val.

500.

corona.

* Val.

250.

corona.

* Val.

210.

corona.

primari

primoribus civitatis XII. scripsit centurias. Sex item
 alias centurias, tribus ab Romulo institutis, sub is-
 dem quibus inaugurata erant, nominibus fecit. Ad
 * Val. equos emendos dena* millia æris ex publico data: &
 100. quibus equos alerent, vidua attributa, qua bina*
 corona. millia æris in annos singulos penderent. Hac omnia
 * Val. in dites à pauperibus inclinata onera. Deinde est ho-
 20. cor. nos additus. non enim, ut ab Romulo traditum care-
 ri servaverant reges, viritum suffragium eadem vi,
 eodemq; jure promiscue omnibus datum est: sed gra-
 dus facti, ut neque exclusus quisquam suffragio vi-
 deretur, & vis omnis penes primores civitatis esset.
 equites enim vocabantur primi: LXXX. inde prima
 classis centuria primùm peditum vocabantur: ibi si
 variaret, quod rarò incidebat, ut secunda classis vo-
 carentur: nec fere unquam infra ita descenderent,
 ut ad infimos pervenirent. Nec mirari oportet, hunc
 ordinem, qui nunc est, post expleta quinque & XXX.
 tribus, duplicato earum numero, centuriis juniorum,
 seniorumq; ad institutam ab Servio Tullio summam
 non convenire. Quadrifariam enim urbe divisa re-
 gionibus, collibusq; qua habitabantur partes, tribus
 Tribus unde appel-
 late. eas appellavit: ut ego arbutor, ab tributo. Nam ejus
 quoque aequaliter ex censu confirendi ab eodem ini-
 ta ratio est. Neque ha tribus ad centuriarum di-
 44. stributionem numerumque quicquam pertinere.
 Censu perfecto, quem maturaverat meum legis de
 incensis lata, cum vinculorum minis mori, sive edi-
 xit, ut omnes cives Romani equites peditesq; in suis
 quisque centuriis in campo Martio prima luce ad-
 essent. Ibi instructum exercitum omnem sue, ove, tau-
 rilibus lustravit. Idque conditum lustrum appella-
 rum, quia in censendo finis factus est. Millia LXXX.

co lustro civium censa dicuntur. Adjisit scriptorum Urbis .
 antiquissimus Fabius Pictor, eorum qui ferre arma amplia-
 possent, eum numerum fuisse. Ad eam multitudinem tur.
 urbs quoque amplificanda visa est, addit duos col-
 les, Quirinalem, Viminalemq;. Inde deinceps auget
 Esquilias: ibique ipse, ut loco dignitas fieret, habitat Pomæ-
 Aggere & fossis & muro circumdat urbem: ita po- rium
 mærium profert. Pomærium, verbi vim solam in- cur ita
 tuentes postmœnium interpretantur esse. Est autem voca-
 magis circummærium, locus quem in condendis ur- tum.
 bibus quondam Hetrusci, quâ murum ducturi erant,
 certis circa terminis inauguratò consecrabant: ut
 neque interiore parte adificia mœnibus continua-
 rentur, qua nunc vulgò etiam conjungunt: & ex-
 trinsecus puri aliquid ab humano cultu pateret so-
 li. Hoc spatium, quod neque habitari, neque arari
 fas erat, non magis quòd post murum esset, quàm
 quòd murus post id, pomærium Romani appellarunt.
 Et in urbis incremento semper, quancumq; mœnia
 processura erant, tantum termini hi consecrati pro-
 ferebantur. Aucta civitate magnitudine urbis, for-
 matis omnibus domi & ad belli & ad pacis usus,
 ne semper armis opes acquirerentur, consilio ange-
 re imperium sonatus est, simul & aliquod addere
 urbi decus. * Jam cum erat inclitum Diane Ephesia 49
 fanum: id communiter à civitatibus Asia factum Dianæ
 fama ferebat. Cum consensum, deosque consociatos Ephesie
 laudaret mirè Servius inter proceres Latinorum, fanum.
 sam quibus publicè privatimq; hospitia amicitias-
 que de industria junxerat, saepe iterando eadem,
 perpulit tandem, ut Romæ fanum Diane populi La-
 tini cum populo Romano facerent. Ea erat confes-
 sio, caput rerum Romam esse: de quo toties armis
 certa-

Prodigium de bove miranda magnitudinis. *mis certatum fuerat. Id quanquam omiffum jam ex omnium cura Latinorum, ob rem toties infeliciter tentatam armis videbatur, uni se ex Sabinis fors dare visa est privato confilio imperii recuperandi. Bos in Sabinis nata cuidam patrifamilia dicitur miranda magnitudine ac specie. Fixa permultas etates cornua in vestibulo templi Diana monumentum ei fuere miraculo: habita, ut erat, res prodigiū loco est. Et cecinere vates, cujus civitatis eam civis Dianæ immolasset, ibi fore imperium. Idq; carmen pervenerat ad antistitem fani Diana. Sabinūque, ut primum apta dies sacrificio visa est, bovem Romam actam deducit ad fanum Diana, & ante aram statuit. Ibi Antistes Romanus, cum magnitudo victima celebrata fama movisset, memor responsi, Sabinum ita alloquitur: Quidnam tu hospes paras, inquit, inceste sacrificium Diana facere? quin tu ante vivo perfunderis flumine? infima valle præfluit Tyberis. Religione tactus hospes, qui omnia, ut prodigio responderet eventus, cuperet rite facta, ex templo descendit ad Tyberim. Interea Romanus immolat Diana bovem, id mirè gratum regi, atq; civitati fuit.*

46 *Servius regnum possederat, tamen quia interdum jactari voces à juvene Tarquinio audiebat. se injussu populi regnare, conciliata prius voluntate plebis, agro capto ex hostibus viritim diviso. ausus est ferro ad populum, vellent juberentne se regnare? Tantoq; consensu quanto haud quisquam alius antè, rex est declaratus. Neq; ea res Tarquinio spem affectandi regni minuit: imò eò impensius, quia de agro plebis adversum patrum voluntatem senserat agi, criminandi Servit apud patres, crescendiq; in curia sibi occasionem da-*

tam ratus est: & ipse juvenis ardentis animi, & do-
 mi uxore Tullia inquietum animum stimulante.
 Tulit enim & Romana regia sceleris tragici ex-
 emplum, ut iadio regum maturior veniret libertas,
 ultimamque regnum esset, quod scelere partum fo-
 ret. Hic L. Tarquinius Præsci Tarquini regis fi-
 lius neposue fuerit, parum lique: pluribus tamen
 authoribus filium crediderim. Fratrem habuerat
 Aruntem Tarquinium, mitis ingenii juve-
 nem. His duobus, ut ante dictum est, due
 Tullia regis filia nupserant, & ipsa longè dispa-
 moribus. Forè ita incidemat, ne duo violenta inge-
 nia matrimonio jungerentur; fortuna credo populi
 Romani, quo diuturnius Servii regnum esset, consti-
 tuiq; civitatis mores possent. Angebatur ferox Tul-
 lia, nihil materie in viro neque ad cupiditatem,
 neque ad audaciam esse, tota in alterum versa Tar-
 quinium, eum mirari, eum virum dicere, ac regio
 sanguine ortum spernere sororem, quod virum nacta
 muliebri cessaret audacia. Contrahit celeriter simi-
 litudo eos, ut ferè fit, malum malo aptissimum. Sed
 initium turbandi omnia, à femina ortum est. Ea se-
 cretis viri alieni assuefacta sermonibus nullis verbo-
 rum contumeliis parcere de viro ad fratrem, de so-
 rore ad virum; & se rectius viduam, & illum cœli-
 bem futurum fuisse contendere, quàm cum impari
 jungi, ut elanguescendū aliena ignavia esset. si sibi
 eum, quo digna esset, dii dedissent virum, domi se
 prope diem viluram regnum fuisse, quod apud pa-
 trem videat, celeriter adolescentem sua temeritatis
 implet. * Aruns Tarquinius & Tullia minor prope
 continuatis funeribus, cum domos vacuas novo ma-
 trimonio fecissent, junguntur nuptiis, magis non pro-
 hibente

hibente Servio, quàm approbante. Tum verò indies in-
 festior Tullii senectus, infestius cœpit regnum esse.
 Jam enim ab scelere ad aliud spectare mulier scelus:
 nec nocte, nec interdum virum conquiescere pati,
 ne gratuita præterita parricidia essent. Non sibi de-
 fuisse, cui nupta diceretur, nec cum quo tacita ser-
 viret. defuisse, qui se regno dignū putaret, qui me-
 minisset se esse Prisci Tarquinii filium, qui ha-
 bere quàm sperare regnum mallet. Si tu is es,
 cui nuptam esse me arbitror, & virum, & regem
 appello: sin minus, eo nunc pejus mutata est res,
 quod istic cum ignavia est scelus. Quin accinge-
 ris? non tibi ab Corintho, nec ab Tarquinis,
 ut patri tuo, peregrina regna moliri necesse est
 Dii te penates, patrisque, & patris imago, & do-
 mus regia, & in domo regale solium, & nomen
 Tarquinium, creat vocatque regem. Aut si ad
 hæc parum est animi, quid frustraris civitatem?
 quid te ut regium juvenem conspici sinis? faceffe
 hinc Tarquinos, aut Corinthum: devolvere retro
 ad stirpem, fratri similior quam patri. His aliis-
 que increpando juvenem instigat. nec conquiescere
 ipsa potest: si, cum Tanaquil peregrina mulier tan-
 tum moliri potuisset animo, ut duo continua regna,
 viro, ac deinceps genero dedisset: ipsa regio semine
 orta, nullum momentum in dando adimendoque reg-
 no faceret. His muliebribus instinctus furis Tarqui-
 nius, circumire & prehensare minorum maxime
 gentium patres, admonere paterni beneficii, ac pro
 eo gratiam repetere: allucere donis juvenes tum de se
 ingentia pollicendo, tum regis criminibus, omnibus
 locis crescere. Postremò ut jam agenda rei tempus
 visum est, stipatus agmine armatorum in forum
 irrupit.

Tullia
 scelestæ
 consilia

tarqui-
 nius vi
 regnum
 affectat.

irrupit. Inde omnibus persulsis pavore, in regia sede pro curia sedens, patres in curiam per praconem ad regem Tarquinium citari iussit. Convenere extemplo, alii jam ante ad hoc preparati: alii metu, ne non venisse fraudi esset, novitate ac miraculo attoniti, etiam de Servio actum rati. Ibi Tarquinius maledicta ab stirpe ultima orsus: Servum, servaque natum post mortem indignam parentis sui, non inter regno, ut antea, inuito, non comitiis habitis, non per suffragium populi, non authoribus patribus, muliebri dono regnum occupasse. Ita natum, ita creatum regem, fautorem infimi generis hominum, ex quo ipse sit, odio alienae honestatis, ereptum primoribus agrum sordidissimo cuique divisisse: omnia onera quae communia quondam fuerint, inclinasse in primores civitatis: instituisse censum, ut insignis ad invidiam locupletiorum fortuna esset, & parata, ubi vellet, egentissimis largiretur.

* Huic orationi Servius cum intervenisset, trepido nuncio excitatus: extemplo à vestibulo curiae magna voce: Quid hoc, inquit, Tarquini rei est? qua tu audacia me vivo vocare aulus es patres? aut in sede considerare mea? Cum ille ferociter ad haec, Se patris tui tenere sedem, multo quam servum potiorrem filium regis regni haeredem: satis illum diu per licentiam eludentem insultasse dominis. Clamor ab utriusque fautoribus oritur, & concursus populi fiebat in curiam: apparebaturque regnaturum, qui vicisset. Tum Tarquinius necessitate jam etiam ipsa cogente ultima audere, multo & atate & viribus validior, medium arripit Servium: elatumque è curia, in inferiorem partem per gradus dejicit. Inde ad cogendum senatum in curiam redit. Fit fuga

48

Servius
interfi-
citur.

Inhu-
manum
Tullia
facinus

49
Tarqui-
nii Su-
perbi

regi apparitorum, atq; comitum. Ipse propè ex san-
guis, cum semianimi regio comitatu domum se reci-
peret, pervenissetque ad summum Cyprium vicum,
ab iis qui missi ab Tarquinio fugientem consecuti e-
rant, interficitur. Creditur, quia non abhorret à cate-
ro scelere. Admonitu Tullie id factum. Carpentio certe
(id quod satis constat) in forum in vecta, nec reveri-
ta cœtum virorum, evocavit virum è curia: regem-
que prima appellavit, A quo facessere jussit ex tan-
to tumultu, cum se domum reciperet, pervenissetque
ad summum Cyprium vicum, ubi Dianium nuper
fuit, flectente carpentum dextra in Virbium clivum,
ut in collem Esquiliarium eveheretur, restitit pav-
idus, atque inhibuit frenos is qui jumenta agebat, ja-
centemq; domina Servium trucidatum ostendit. Fœ-
dum, inhumanumq; inde traditur scelus. monumen-
tòq; locus est Sceleratum vicum vocant: quò amens
agitantibus furis sororis ac viri, Tullia per patris
corpus carpentum egisse fertur: partemq; sanguinis ac
cedis paterna cruento vehiculo, contaminata ipsa
resperasq; tulisse ad penates suos, viriq; sui: quibus iras
tis, male regni principio similes propediem exitus se-
querentur. Servius Tullius regnavit annos quatuor
& quadraginta, ita ut bono etiam moderatòq; suc-
cedenti regi difficilis amulatio esset. Ceterum id quo-
que ad gloriam accessit, quod cum illo simul justa ac
legitima regna occiderunt. Id ipsum iam mite, ac
tam moderatum imperium, tamen quia unius esset,
deponere eum in animo habuisse, quidam authores
sunt, ni scelus intestinum liberanda patria consilia
agitanti intor venisset. * Inde L. Tarquinius regnare
occepit, cui superbo cognomen facta indiderunt:
quia socerum gener sepultura prohibuit, Romulum
quo-

quoque insepultum perisse dictitans: primorésq; pa-
 rum, quos Servii rebus favisse credebat, interfecit. mores
& res
gestæ.
 Conscius deinde male quarendi regni ab seipso ad-
 versus se exemplum capi posse, armatis corpus cir-
 cumsepfit. Neque enim ad jus regni quicquam pra-
 ter vim habebat: ut qui neque populi iussu, neque au-
 thoribus patribus regnaret. Eò accedebat, ut in cha-
 ritate civium nihil spei reponenti, metu regnum tu-
 randum esset; quem ut pluribus incuteret, cognitiones
 capitalium rerum sine consiliis per se solus exerce-
 bat: perque eam causam occidere, in exilium agere,
 bonis mulctare poterat, non suspectos modò, aut invi-
 sos, sed unde nihil aliud, quàm pradam sperare pos-
 set. Ita patrum præcipuè numero imminuto, statuit
 nullos in patres legere, quo contemptior paucitate ipsa
 ordo esset, minúsque per se nihil agi indignarentur.
 Hic enim regum primus traditum à prioribus mo-
 rem de omnibus senatum consulendi, solvit: dome-
 sticis consiliis rempublicam administravit: bellum,
 pacem, fœdera, societates per se ipse cum quibus vo-
 luit, injussu populi ac senatus fecit, diremitq;. Lati-
 norum sibi maximè gentem conciliabat, ut pere-
 grinis quoque opibus tutior inter cives esset. Neque
 hospitia modò cum primoribus eorum, sed affinitates
 quoque iungebat Octavio Mamilio Tusculano: is
 longè princeps Latini nominis erat si fama credimus,
 ab Ulysse de àque Circe oriundus: ei Mamilio filiam
 nuptum dat: perque eas nuptias multos sibi cognatos
 amicosq; ejus conciliat. * Jam magna Tarquinii au-
 thoritas inter Latinorum proceres erat, cum in diem
 certam, ut ad lucam Ferentina conveniant, indi-
 cit: esse qua agere de rebus communibus velit. Con-
 veniunt frequentes prima luce. Ipse Tarquinius di-

em quidem scripavit, sed paulo antè quàm sol occi-
 deret, venit. Multa ibi totò die in concilio variis ja-
 Turnus *Et hæc sermonibus erant.* Turnus Herdonius ab Ari-
 Herdo- *cia ferociter in absentem Tarquinium erat invehctus.*
 nius in *Haud mirum esse, Superbo ei inditum Romæ cog-*
 tarqui- *nomen. Jam enim ita clam quidam mussitantes, vulo-*
 nium *go tamen eum appellabant) an quicquam superbius*
 invehit- *esse, quàm ludificari sic omne nomen Latinum?*
 tur. *principibus longe ab domo excitis, ipsum qui concilium indixerit, non adesse. Tentari profectò patientiam. Ut si jugum acceperint, obnoxios pre-
 mat: cui enim non apparere, affectare eum imperium in Latinos? Quod si sui bene crediderint ci-
 ves, aut si creditum illud & non raptum parricidio sit, credere & Latinos. Quanquam ne sic quidem alienigenæ deberent. Sin suos ejus pœniteat, (quippe qui alii super alios trucidentur, exulatum eant, bona amittant,) quid spei melioris Latinis portendi? si se audiant, domum suam quemque inde abituros: neque magis observaturos diem concilii, quàm ipse qui indixerit, observet. Hac atque alia eodem pertinentia, seditiosus facinorosusq; homo, hisque artibus opes dominatus, cum maxime differeret, intervenit Tarquinius. Is finis orationi fuit. Aversi omnes ad Tarquinium saluandum. Qui silentio factò, monitus à proximis ut purgaret se, quòd id temporis venisset. Dilceptatorem ait se sumptum inter patrem & filium, curâ reconciliandi eos in gratiam, moratum esse. & quia ea res exemisset, illum diem, postero die acturum quæ constituisset. Ne id quidem ab Turno tulisse tacitum ferunt. Dixisse enim, nullam breviorẽ esse cognitionem, quàm inter patrem & filium,*

filium, paucisque transigi verbis posse: ni pareat patri, habiturum infortunium esse. *Hac Aricinus in regem Romanum increpans, ex concilio abiit.*
 * *Quam rem Tarquinius aliquanto quam videbatur, agrius ferens, confestim Turno necem machinatur, ut eundem terrorem, quo civium animos domi oppresserat, Latinis injiceret & quia pro imperio palam interfici non poterat, oblato falso crimine insontem oppressit. Per adversa factionis quosdam Aricinos servum Turni auro corrupit, in diversorium ejus vim magnam gladiatorum inferri clam sinneret. Ea cum una nocte perfecta essent, Tarquinius paulo ante lucem accitis ad se principibus Latinorum, quasi re nova periurbatus, moram suam hesternam velut deorum quadam providentia illatam, ait, salutis sibi atque illis fuisse. Ab Turno dici sibi & primoribus populorum parari necem, ut Latinorum solus imperium teneat. Aggressorum fuisse hesterno die in concilio: dilatam rem esse, quod author concilii abfuerit, quem maximè peteret. Inde illam absentis insectationem esse natam, quod morando spem destituerit. Non dubitare, si vera deferantur, quin prima luce ubi ventum in concilium sit, instructus cum conjuratorum manu, armatusque venturus sit. Dici gladiatorum ingentem numerum esse ad eum convectum, id vanum necne sit, extemplo sciri posse. Rogare eos, ut inde secum ad Turnum veniant. Suspectam fecit rem, & ingenium Turni ferox, & oratio hesternae mora Tarquini, quod videbatur ob eam differri cades potuisse. Eunt inclinatis quidem ad credendum animis, tamen nisi gladiis deprehensis, caetera vana existimaturi. Ubi est, eo ventum, Turnum ex*

Turnus
indicta
causa
necida-
eur.

§ 2

Tarqui-
nii ad
Latinos
oratio.

*sonno excitatum circumfistunt custodes: comprehen-
sisq; servis, qui charitate domini vim parabant cum
gladii abditi ex omnibus locis diverticuli pro tra-
herentur: enim vero manifesta res visa, injectaq;
Turno catena: & confestim Latinorum concilium
magno cum tumultu advocatur. Ibi tam atrox in-
vidia orta est gladiis in medio positis, ut indicta cau-
sa novo genere lethi, dejectus ad caput aqua Feren-
tina crate superne injecta, saxisque congestis, mer-
geretur. * Revocatis deinde ad concilium Latinis,
Tarquinius, collandatisque, qui Turnum novantem
res pro manifesto parricidio merita pœna affecissent,
ita verba fecit: Posse quidem se vetusto jure age-
re, quod cum omnes Latini ab Alba oriundi sint,
in eo fœdere teneantur, quo ab Tullo res omnis
Albana cum colonis suis in Romanum cesserit im-
perium. Cæterum se utilitatis id magis omnium
causa censere, ut renovetur id fœdus, secundaq;
potius fortuna populi Romani, ut participes La-
tini fruantur, quàm urbium excidia, vastationes-
que agrorum, quas Anco prius, patre deinde suo
regnante perpeffi sint, semper aut expectent, aut
patiantur. Haud difficulter persuasum Latinis:
quanquam in eo fœdere superior Romana res erat.
Cæterum & capita nominis Latini stare ac sentire
cum rege videbant: & Turnus, sui cuique periculi, si
adversatus esset, recens erat documentum. Ita reno-
vatum fœdus: indictumq; junioribus Latinorum,
ut ex fœdere die certa ad Iucum Ferentinæ armati
frequentes adessent. Qui ubi ad edictum Romani
regis ex omnibus populis convenere: ne ducem suum,
néve secretum imperium, propriave signa haberent,
miscuit manipulos ex Latinis Romanisque, ut ex bi-*

nis singulos faceret, binosq; ex singulis. Ita gemina-
 ris manipulis, centuriones imposuit * Nec ut inju- 52
 stus in pace rex, ita dux belli pravus fuit. Quin ea tarqui-
 arte aquasset superiores regis, ut degeneratum in nius
 aliis, huic quoque decori offecisset. Is primus Volscis Volscis
 bellum in ducentas amplius post suam a diem annos
 movit: Sueffamq; Pometiam ex his vi cepit. Ubi
 cum divendita praeda XL. talenta argenti aurique
 recepisset: concepit animo tam amplitudinem Jovis
 templi quae digna Deum hominumq; rege, quae Roma-
 no imperio, quae ipsius etiam loci majestati esset. Cap-
 tivam pecuniam in aedificationem ejus templi sepo-
 suit. Excepit deinde eum lentius spe bellum: quo Ga-
 bios propinquam urbem nequiquam vi adortus,
 cum obsidendi quoque urbem spes pulso a mœnibus
 adempta esset: postremo minimè arte Romana, frau-
 de ac dolo aggressus est. Nam cum velat posito bello, tarqui-
 fundamentis templi jaciendis, aliisque urbanis operè nius fi-
 bus intentum se esse simularet: Sextus filius ejus, qui lius do-
 lo ad
 Gabios
 transfu-
 git.
 minimus ex tribus erat, transfugit ex composito Ga-
 bios, patris in savitiam intolerabilem conquerens,
 Jam ab alienis in suos vertisse superbiam: & libe-
 rorum quoque eum frequentia tædere, ut quam
 in curia solitudinem fecerit, domi quoque faciat,
 ne quam stirpem, ne quem hæredem regni relin-
 quat. Se quidem inter tela & gladios patris elap-
 sum, nihil usquam sibi ratum, nisi apud hostes L.
 Tarquini credidisse. Nam ne errarent, manere
 his bellum, quod positum simulerur: per occasio-
 nem eum incautos invalurum. Quod si apud eos
 supplicibus locus non sit, pererraturum se omne
 Latium. Pullumque se inde, Volscosq; se inde &
 Equos, & Hernicos petiturum; donec ad eos per-
 veniat,

veniat, qui à patrum crudelibus atq; impiis suppliciiis regere liberos sciant. Forsitan etiam ardoris aliquid ad bellum, armæque se adversus superbissimum regem ac ferocissimum populum inventurum. *Cum, si nihil moverentur, infensus ira porrò inde abiturus videretur: benignè ab Gabinis excipitur. Vetez mirari, si qualis in cives, qualis in socios, talis ad ultimum in liberos esset. In se ipsum postremò sæviturum, si alia desint. Sibi verò gratum adventum ejus esse: futurumque credere brevi, ut illo adjuvante, ab portis Gabinis sub Romana mœnia bellum transferatur. * Inde in concilia publica adhiberi. Ubi cum de aliis rebus assentire se veteribus Gabinis diceret, quibus hæ notiores essent, ipse identidem belli author esset: in eo sibi præcipuam prudentiam assumere quod utriusque populi vires nosset, sciretque invisam profectò superbiam regiam civibus esse, quam ferre ne liberi quidem potuissent. Ita cum sensim ad rebellandum primores Gabinorum incitaret, ipse cum promptissimis juvenum prædatum, atque in expeditiones iret, & dictis factisque omnibus ad fallendum instructis vana accresceret fides, dux ad ultimum belli legitur. Ibi cum inscia multitudine quid ageretur prælia parva inter Romanosque fierent, quibus plerumque Gabina res superior esset. cum certatim summi infimique Gabinorum Sex Tarquinium dono Deum sibi missum ducem credere. Apud milites verò obeundo pericula ac labores pariter prædam munificè largiendo, tanta charitate esse, ut non pater Tarquinus potentior Roma quàm filius Gabius esset. Itaque postquam satis virium collectum ad omnes conatus videbat: tum è suis unum sciscitatum Romanam ad patrem mittit,*

Sexti ad
Tarqui-
nium
Fincii-
us.

mittit, quidnam se facere vellet: quandoquidem ut omnia unus ipse Gabius posset, ei dii aedissent. Huic nuncio (quia credo dubia fidei videbatur) nihil voce responsam est. Rex velut deliberabundus in hortum adiu transit. sequente nuncio filii ibi inambulans tacitus, summa papaverum capita dicitur baculo decussisse. Interrogando, expectandoque responsum nunius fessus, ut re imperfecta, redit Gabios: qua dixerit ipse, quaque viderit, refert. Seu ira, seu odio, seu superbia insita ingenio, nullam eum vocem emisisse. Sexto ubi quid vellet parens, quidve preciperet tacitis ambagibus patuit: primores civitatis, criminando alios apud populum, alios sua ipsos invidia opportunos interemit. Multi palam, quidam, in quibus minus speciosa criminatio erat futura, clam interfecti, patuit quibusdam volentibus fuga, aut in exilium acti sunt: absentiumque bona iuxta atque interemptorum divisa fuere. Largitionis inde praedaque privati dulcedine commodi, sensus malorum publicorum adimi, donec orba, consilio auxilioque Gabina res, regi Romano sine ulla dimicatione in manum traditur.

* Gabiis receptis, Tarquinius pacem cum Aequorum gente fecit: foedus cum Thuscis renovavit. Inde ad negotia urbana animum convertit. Quorum erat primum, ut Jovis templum in monte Tarpejo monimentum regni sui nominisque relinqueret. Tarquinius reges ambos, patrem vovisse, filium perfecisse. Et ut libera à ceteris religionibus area esset tota Jovis, templique eius, quod in adificaretur, exaugurare fana scellaque, statuit: qua aliquot ibi à Tatio rege primum in ipso discrimine adversus Romulum pugna vota, consecrata, inaugurataque postea fuerant. Inter principis condendi hujus operis, movisse numen ad indicandam

Gabini
parent
reg Ro
mano

55

Prodi-
gium.

candam tanti imperii molem iraditur deos. Nam cum omnium sacellorum ex augurationes admitterent aves, in Termini fano non addixere. Idque omen auguriumque ita acceptum est, non motam Termini sedem, unumque eum dorum non evocatum sacroratis sibi foribus, firma stabili que, cuncta porrende-
 re. Hoc perpetuitatis auspicio accepto, secutum aliud magnitudinem imperii portendens prodigium est. Caput humanum integra facie aperientibus fundamenta templi dicitur apparuisse. Qua visa species haud per ambages artem eam imperii, sapientiaque rerum fore portendebat. Idque ita cecinere vates quique in urbe erant, quosque ad eam rem consultandam ex Etruria acciverant. Augebatur ad impensas regis animus. Itaque Pometina manubria, qua perducendo ad culmen operi destinata erant, vix in fundamenta suppedita vere. Eo magis Fabio, praterquam quod antiquior est, crediderim, XL. ea sola talenta fuisse, quam Pisoni, qui XL. millia pondo argenti seposita in eam rem scribit. Quam summam pecunia neque ex unius tum urbis prada sperandam; & nullo modo ne horum quidem magnificentia operum fundamenta non exsuperaturam. * Intentus perficiendo templo, fabris undique ex Etruria accitis, non pecunia solam ad id publica est usus, sed operis etiam explebe. Qui cum haud parvus & ipse militum adderetur labor, minus tamen plebs gravatur se templum Deum ex adificare manibus suis. Que posthac & ad alia ut specie minora sic laboris aliquanto majoris traducebatur opera; foros in circo faciendos, cloacamque maximam, receptaculum omnium purgamentorum urbis sub terram agendam. Quibus duobus operibus vix nova hac magnificentia quicquam adaequare

quare potuit. His laboribus exercita plebe, quia & urbi multitudinem, ubi usus non esset, oneri reba-
 tur esse: & colonis mittendis occupari latius impe-
 rii fines volebat, Signiam Circeiosq; colonos misit, porten-
 prasidia urbi futura terra mariq;. Hec agenti por-
 tentum terribile visum. Anguis ex columbina lignea
 elapsus, cum terrorem fugamq; in regiam fecisset,
 ipsius Regis non tam subito pavore perculit pectus,
 quam anxius implevit curis. Itaque cum ad publica
 prodigia Heurisci tantum vates adhiberentur, hoc
 velut domestico exterritus visu, Delphos ad maximè
 inclitum in terris oraculum mittere statuit. Neque
 responsa sortium ulli alii committere ausus, duos
 filios per ignotas ea tempestate terras, ignotiora ma-
 ria, in Graciam misit. Tius & Aruns profecti, co-
 mes his additus L. Junius Brutus, Tarquinia sorore
 regis natus, juvenis longe alius ingenio, quam cujus
 simulationem induerat. Is, cum primores civitatis (in
 quibus fratrem suum ab avunculo interfectum) au-
 disse; neque in animo suo quicquam regi timendum,
 neque in fortuna concupiscendum relinquere statuit
 contemptu tutus esse, ubi in jure parum prasidii esset.
 Ergo ex industria factus ad imitationem stultitia,
 cum se suamq; prada esse regi sineret, Bruti quoque
 haud abnuvit cognomen ut sub ejus obientu cognomi-
 nis, liberator ille populi Romani animus latens ape-
 riretur tempore suo. Is tum à Tarquinis ductus
 Delphos, ludibrium verius quam comes, aureum
 baculum inclusum corneo cavato ad id baculo tu-
 lisse donum Apollini dicitur, per ambages effigiem in-
 genii sui. Quò postquam ventum est perfectis patris
 mandatis, cupido incessit annos juvenum sciscitan-
 di, ad quem eorum regnum Romanum esset ven-
 turum,

Junii
 Bruti
 ingen-
 tium.

turum. *Ex infimo specu vocem redditam ferunt. Imperium summum Romæ habebit, qui vestrum primus ô juvenes, osculum matri tulerit. Tarquini, ut Sextus, qui Roma relictus fuerat, ignarus responsi, expersq; imperii esset, rem summa ope taceri jubent. Ipsi inter se, uter prior cum Romam redisset, matri osculum daret, sortem permittunt. Brutus aliò ratum spectare Pythicam vocem velut si prolapsus cecidisset, terram osculo contigit: scilicet quod ea communis mater omnium mortalium esset.* * Reditum inde Romam, ubi adversus Rutulos bellum summa vi parabatur, Ardeam Rutuli habebant, gens ut in ea regione, atque in ea etate, divitiis præpollens eaq; ipsa causa belli fuit, quod rex Romanus tum ipse ditari, exhaustus magnificentia publicorum operum, tum præda delinere popularium animos studebat, præter aliam superbiam regno infestos etiam, quod se in fabricorum ministerio, ac servili tamdiu habitos opere ab rege indignabantur. Tentata res est, si primo impetu Ardea posset, ubi id parum processit, obsidione munitionibusq; cepti premi hostes. In iis stativis (ut fit longo magis quàm acri bello) satis liberi comæatus erant: primoribus tamen magis quàm militibus. Regis quidem juvenes interdum orium convivis commessationibusq; inter se terebant. Fortè potantibus his aqua Sextum Tarquinium, ubi & Collatinus cœnabat Tarquinius Egerii filius, incidit de uxoribus mentio, suam quisque laudare miris modis. Inde certamine accenso, Collatinus negat verbis opus esse; paucis id quidem horis posse sciri, quantum cæteris præstet Lucretia sua. Quin, si vigor juventæ inest, conscendimus equos & invisimusq; præsentem nostrarum ingenia & idq; cuique spectatissimum

75.
Bellum
adver-
sus Ru-
tulus.

tiſſimum ſit, quod nec opinato viri adventu occur-
 rerit oculis. *Incaluerant vino, age ſanè, omnes cita-
 ris equis advolant Romam, quò cum primis ſe inten-
 dentibus tenebris per veniſſent, pergunt inde Colla-
 tiam: ubi Lucretiam, haud quaquam ſit regias nu-
 rus, quas inconvivio lux uq; cum æqualibus vide-
 rant tempus terentes, ſed nocte ſera deditam lana in-
 ter lucubrantes ancillas in medio ad ſedentem inve-
 niunt. Muliebris certaminis laus penes Lucretiã fuit.
 Adveniens vir Tarquiniuſq; excepti benignè. Victor
 maritus comiter invitat regios juvenes Ibi Sextum
 Tarquinium mala libido Lucretia per vim ſupran-
 da capit: tum forma, tum ſpectata caſtras incitat.
 Et tum quidem ab nocturno juvenili ludo in caſtra
 redeunt.* Paucis interjectis diebus, Sextus Tarqui- 58
 nius inſcio Collatino cum comite uno Collatiam ve- Sextus
 nit. Ubi exceptus benignè ab ignaris conſilii, cum poſt tarqui-
 cœnam in hoſpitale cubiculum deductus eſſet: amore nius
 ardens, poſtquam ſatis omnia tuta circa, ſopitique Lucre-
 omnes videbantur, ſtricto gladio ad dormientem affert.
 Lucretiam venit ſiniſtrãque manu mulieris pectore
 oppreſſo, Tace Lucretia, inquit, Sextus Tarqui-
 nius ſum. Ferrum in manu eſt: moriere, ſi emiſeris
 vocem Cum pavida ex ſomno mulier nullam opem,
 propè mortem imminentem videret, tum Tarqui-
 nius fateri amorem: orare, miſcere precibus minas,
 verſare in omnes partes maliebre animũ. Ubi ob-
 ſtinatam videbat, & ne mortis quidem metu incli-
 nari, addit ad metum dedecus. Cum mortua jugu-
 latum ſervum nudum poſiturum ait, ut in ſordido
 adulterio necata dicatur. Quo terrore cum viciffet
 obſtinatam pudicitiam velut victrix libido, profe-
 ctuſque inde Tarquinius ferox expugnatio decore
 mulie-*

muliebri esset: Lucretia mœsta tanto malo, nuntium Romam eundem ad patrem, Ardeamque ad virum mittit, ut cum singulis fidelibus amicis veniant: ita facto maturatôq; opus est, rem atrocem incidisse. Sp. Lucretius cum P. Valerio Volesi filio, Collatinus cum L. Junio Bruto venit cum quo fortè Romam rediens, ab nuntio uxoris erat conventus. Lucretiam sedentem mœstam in cubiculo inveniunt. Adventu suorû lachrymæ oborta. Quærentique viro, latine, salvæ res? Minime, inquit; quid enim salvi est mulieri amissa pudicitia? Vestigia viri alieni Collatine in lecto sunt tuo; cæterum corpus est tantum violatum, animus insons: mors testis erit. Sed date dextras fidemque, haud impune adultero fore. Sextus est Tarquinius, qui hostis pro hospite, priore nocte vi armatus, mihi, sibi que, si vos viri estis, pestiferum hinc abstulit gaudium. Dant ordine omnes fidem: consolantur agram animi, averterendo noxam ab coacta in auctorem delicti. Mentem peccare, non corpus: & unde consilium abfuerit, culpam abesse. Vos, inquit, videritis, quid illi debeatur: ego me etsi peccato absolvo, supplicio non libero. Nec ulla deinde impudica Lucretiæ exemplo vivet. Cultrum quem sub veste abditum habebat, eum in corde defigit: prolapsaq; in vulnus moribunda cecidit. Conclamant ver paterque.

* Brutus, illis luctu occupatis, cultrum ex vulnere Lucretiæ extractum manantem cruore præ se tenens: Per hunc, inquit, castissimum ante regiam injuriam sanguinem juro, vósque dii, testes facio, me L. Tarquinium Superbum cum scelerata conjugè & omni liberorum stirpe, ferro, igni, quacunque de hinc vi possim, exsturum; nec illos, nec alium quen-

Lucretia sibi mortem consciscit.

95

quinquam regnare Romæ passurum, Celerum de-
 inde Collatino tradit, inde Lucretio ac Valerio stu-
 pentibus miraculorei, unde novum in Bruti pectore
 ingenium Ut praeceptum erat, jurant: totique ab lu-
 etu versi in iram, Brutum jam inde ad expugnand-
 um regnum vocantem sequuntur ducunt. Brutus
 domo Lucretiae corpus in forum deferunt, concientiq; author
 miraculo (ut sit) rei nova, atque indignitate homi- est ar-
 nes. Pro se quisque scelus regum ac vim queruntur. ma ca-
piendi
 Mover tum patris incestitia, tum Brutus castigatior adver-
 lachrymarum atque inertium querelarum, quib; q; sus Ty-
 quod viros, quod Romanos deceret, arma capiendi rannos.
 adversus hostilia ausos. Ferocissimus quisque juve-
 num cum armis voluntarius adest sequitur et caetera
 juvenus. Inde pari praesidio relicto Collatia ad por-
 tas, custodib; q; datis, ne quis eum motum regibus
 nuntiaret, caeteri armati duce Bruto Romam profecti.
 Ubi eo ventum est, quacunque incedit armata multi-
 tudo, pavorem ac tumultum facit. Rursus ubi ante-
 ire primores civitatis vident, quicquid sit haud te-
 mere esse ventur. Nec minorem motus animorum
 Roma tam atrox res facit, quam Collatia fecerat. Ero-
 go ex omnibus locis urbis in forum curritur. Quo st-
 mul ventum est, praeo ad tribunum celerum, in quo
 tum magistratu forte Brutus erat, populum advoca-
 vit. Ibi oratio habita nequaquam ejus pectoris inge-
 niq; quod simulatum ad eam diem fuerat, de vi ac
 libidine Sexti Tarquinii, de stupro infando Lu-
 cretiae & miserabili caede, de orbitate Tricipitini,
 cui morte filiae causa mortis indignior ac misera-
 bilior esset. Addita superbia ipsius regis, miseriae-
 que & labores plebis in fossas cloacalque exhau-
 riendas demersae. Romanos homines victores om-
 nium

omnium circa populorum, opifices ac lapicidas pro bellatoribus factos. Indigna Servii Tullii regis memorata cædes, & in vecta corpori patris nefando vehiculo filia, invocatiq; ultores parentum dii. *His, atrocioribusq; credo, aliis, qua præsens rerum indignitas haudquaquam relatu, scriptoribus facilia subjicit, memoratis, incensam multitudinem perpulit, ut imperium regi abrogaret, exulesq; esse juberet L. Tarquinius cum conjugæ ac liberis. Ipse junioribus qui ultro nomina dabant, lectis, armatisq; ad concitandum inde adversus regem exercitum Ardeam in castra est profectus. Imperium in urbe Lucretio, præfecto urbis jam ante ab rege instituto reliquit. Inter hunc tumultum Tullia domo profugit: execrantibus quacunq; incedebat invocantibusq; parentum furias viris mulieribusq; * Harum rerum nuntiis in castra perlatis, cum re nova trepidus rex pergeret Romam ad comprimendos motus, flexit viam Brutus senserat enim adventum) ne obvius fieret: eodemq; fere tempore diversis itineribus Brutus Ardeam, Tarquinius Romam venerunt. Tarquinio clausa porta, exiliumq; indictum: liberatorem urbis lata castra accepere: exactiq; inde liberi regis, duo patrem secuti sunt, qui exulatum Care in Hetruscos jerunt Sextus Tarquinius Gabios tanquam in suum regnum profectus, ab ultoribus veterum simultatum, quas sibi ipse cadibus rapinisq; conciverat, est interfectus L. Tarquinius Superbus regnavit annos V. & XX Regnatum Roma ab urbe condita ad libertatem annos CCXLIV. Duo consules inde comittis centuriatis à præfecto urbis ex commentariis Servii Tullii creati sunt, L. Junius Brutus, & L. Tarquinius Collatinus.*

60
Brutus
ab exer-
citu be-
nignè
excipi-
tur.

Primi
Confu-
les reati